

КРУШОВО
И БОРБИТЪ МУ ЗА СВОБОДА

ОТЪ

НИКОЛА КИРОВЪ—МАЙСКИ

СОФИЯ — НЕЧ. СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ, 1935

КРУШОВО

И БОРБИТЪ МУ ЗА СВОБОДА

ОТЪ

НИКОЛА КИРОВЪ—МАЙСКИ

СОФИЯ — ПЕЧ. СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ, 1935

Р. 32,348

ВМЪСТО ПРЕДГОВОРЪ

По случай 30 години отъ великата македонска епопея Илинденската Организация възнамъряваше да издаде юбилеенъ сборникъ „Илинденъ.“ За да бжде въ него застъпенъ и гр. Крушово чрезъ едно изложение на политическитъ му борби. Ръководното тѣло на споменатата Организация се обърна къмъ мене съ молба да напиша необходимото изложение, и го написахъ

Понеже издаването на сборника не се осъществи и ценейки труда ми като единъ цѣлостенъ и сериозенъ, макаръ и кратъкъ, приносъ къмъ политическата история на юнашкия Крушово. Ръководното тѣло на Илинденската Организация обѣлодени тоя ми труъ чрезъ колонитъ на списанието си „Илюстрация Илинденъ“ (вижъ последнитъ броеве на VI-та първитъ броеве на VII годишници). Азъ пъкъ го издадохъ въ отдѣл и брошура съ цель да попадне въ ръцетъ на повечко мои съграждани и въ тия на лица изъ емиграцията и гражданството, които познаватъ и ценятъ описанитъ борби

Много ще благодаря на всѣки читателъ, който, като види, че може съ нѣщо да допринесе за разширение на материалитъ и за установяването на историческата истина, ми се обади устно или писмено на адреса ми, ул. Пиротъ, 34 — пощ. кутия въ трема.

София, 10 XII. 1934 год.

Ник. Кировъ — Майски

КРУШОВО

и борбитъ му за свобода

1. Географско-исторически сведения

Пространството между двата горни завой на р. Велика при селата Кърбуница и Бродъ и горното течение на р. Черна се изпълва отъ планината *Баба*, която е вододѣлъ на дветъ рѣки и която, споредъ имената на селищата и върховетъ на разклоненията ѝ, носи различни имена. Така, на западъ отъ шосето Кичево — Демиръ-хисаръ — Битоля въ с.-западна посока се простира клонътъ *Манастирски вървой*, който достига до коритото на р. Велика и на който е разположенъ историческия манастиръ *Св. Пречиста*. На изтокъ отъ шосето се издига величественъ връхъ *Любенъ* (1782 м.); на ю.-изтокъ отъ него между рѣкитъ *Жаба* и *Бръзова* се простиратъ клоноветъ *Балтинъ* и *Осой*, а на с.-изтокъ, къмъ с. Пуста-рѣка, се намира прохода *Крушка*. Отъ тукъ въ северо-източна посока се простира високия планински гребенъ *Реборъ*, по който последователно се издигатъ върховетъ *Църни вървъ*, *Студено*, *Козякъ* и *Бушева чешма* и който завършва въ сжщата посока съ *Дръновската планина*, свързваща *Баба*

планина съ Даутица. На северо-западъ отъ върха Студено къмъ с. Вранещица се спуска планинския клонъ Стърмолъ. На югъ отъ Бушева чешма между рѣкитѣ Жаба и Длабока рѣка се спуска другъ планински клонъ, подъ името Везенково и Койовъ трѣнь, а на юго-изтокъ се простиратъ планинскитѣ клонове Дени Каменъ, Биринската планина, Кале и Норовски ридъ. Последниятъ самостоятелно се спуска въ Прилепското поле, успоредно на Кале и Биринската планина. Цѣлата тази мѣстность е планинска и висока. По севернитѣ склонове на Баба планина въ мѣстността Суо-поле се срещатъ широки ями въ земята, които се наричатъ Поникви. Прорѣзва се главно отъ четири рѣки, притоци на Черна, а именно: Брѣзовска, Жаба, Длабока рѣка и Норовската рѣка, която въ горлото ѝ течение се нарича Бѣла вода. По-значителна отъ тѣхъ е рѣката Жаба, която образува красива и плодородна долина — 3 км дълга и 1½ км широка, покрита съ ливади и градини и, макаръ да е висока 650 м., има мекъ климатъ, благодарение на който зимно време снѣгътъ не се задържа дълго време.

Планинитѣ сж залесени съ букови и джбовни гори. Климатътъ е здравъ. Почвата е слабо плодородна, поради което мжжкото население отъ тази областъ отива на гурбетъ, за да изкарва прехраната на семействата си.

Населението, което тукъ предимно е българско, е групирано въ селища, които административно спалатъ къмъ Кичевската и Битолската околии. Последната се раздѣля на нѣколко нахии, две отъ

конто заематъ по-голъма часть отъ тази мѣстность
Тѣ сж: Демирхисарската и Крушовската.

Крушовската нахия се състосше отъ 9 селища
съ нихайски центъръ гр. Крушово.

Градъ Крушово се намира точно на западъ отъ
Прилепъ на разстояние 25 клм. Той е разполо-
женъ въ една котловина на планината Баба на ви-
сочина 1525 м. надъ морското равнище. Презъ него
тече рѣкичката *Стари долъ* или *Долче*, въ която
се вливатъ други две рѣкички — *Голъма-рѣка*, ко-
ято извира изъ *Демирова-кория* и е по-дълга и
по-многоводна и заобикаля града отъ къмъ север-
западъ, и *Златенъ-долъ*, която извира изъ горитѣ
надъ манастиря Св. Спасъ, срѣдъ които се намира
прочутия изворъ „Студена вода“. Рѣката Стари-
долъ минава край развалинитѣ на едноименното си
нѣкогашно българско село, косто е било голъмо и
богато и, като такъво, е било обектъ на чести тур-
ски харамийски набѣги и безнака ани плячкосвания.
Развалинитѣ на с. Стари-долъ се намиратъ при юго-
източнитѣ поли на крушовскитѣ височини, южно
отъ село Алданци, при мѣстността „*Тополитъ*“.

Амфитеатрално разположенъ. Крушово е единъ
отъ най-красивитѣ градове въ Македония. Камен-
нитѣ му къщи сж едно, дву и триетажни, красиви,
хигиенични и покрити съ плочи. Голъмъ брой кру-
шовчани сж били гурбетчии домостроители, а и
мнозина, като занаятчии и търговци, сж гурбетували
въ разни части на Балканския полуостровъ и вънъ отъ
него и за туй въ своитѣ домове бѣха вложили фина
ориенталско-типична архитектура и мобилировка.

Така, напр. грамадната кжца на Ничотовци, която биде бомбардирана и опожарена през време на възстанието, бѣше построена съ дѣлани гранитни камъни, донасяни чакъ отъ Прилепско. Тя бѣше на три етажа. Стаитѣ ѝ, на брой 60, бѣха наредени въ единъ квадратъ. По срѣдата на тоя квадратъ имаше грамадна шахта, оградена съ работени на стругъ дървени перила. Между шахтата и стаитѣ се откриваха салонитѣ, които бѣха свързани съ високи дивани отъ кѣмъ дветѣ — източната и южна — лицеви страни, издигнати край еркерна балкони. Вратитѣ, таванитѣ, мансардитѣ и долапитѣ бѣха рѣзбарски изработени отъ буково и орѣхово дърво. Въ долния етажъ бѣше трема на кжщата, посланъ съ плочи, а около него се намираха зимницитѣ. На единия му край (отъ горната страна на трема) се намираше великолѣпна мраморна чешма съ два чобура. За строежа на тоя монументаленъ домъ сж били разходени надъ 1000 златни турски лири — баснословна сума за онова време. Сжщата участъ презъ възстанието сполете и грамадната кжца на попъ Костадинъ Стария, която кжца въ своя стиль бѣ подражание на Ничотовската кжца. Безспорно, че имаше кжщи и въ чисто съвремененъ стиль. Такива бѣха кжщитѣ на Нешковци, Фундовци, Таховци и др. Отъ хуриета насамъ крушовчани почнаха да строятъ кжщитѣ си само съ тухли и да ги покриватъ съ марсилски керамиди.

Крушово има улици чисти, послани съ калдърѣмъ и е вредомъ канализиранъ. Изъ града и край града има много извори и чешми съ студена и пивка вода.

Има два водопровода — единъ малъкъ въ мѣстността „Петкови греди“, отъ кждето е докарана вода за българското училище и ограждащитѣ го махали, и единъ голѣмъ въ мѣстността „Куличе“, отъ кждето е докарана вода за махалитѣ „Кяле“ и „Буша“, както и за пазарището. Благоустройството на Крушово е плодъ на собственитѣ грижи и сръдства на събуденото му население.

Крушово е заобиколенъ съ две голѣми букови гори, които му създаватъ условия за великолѣпенъ курортъ.

Крушово е ново селище. Основаването му датира около 1750 год. Цѣлата му околностъ, прошарена съ дѣвствени джбови и букови гори и храсталци и съ великолѣпни пасбища, е била собственостъ на Яя-бей отъ Битоля. Самата котловина, въ която е разположенъ сега града и въ дъното на която имало една голѣма круша, отъ която и селището си е добило името Крушово, е била гжста букова гора. Въ пазвитѣ на последнята сж били построени първитѣ заселнишки колиби на овчари и ковари. Споредъ преданието, тия заселници сж били власи карвакачани. По-вѣроятно е, че тѣ сж били българи отъ съседното село Стари долъ, които сж му дали и българското наименование. За да се отърватъ отъ турскитѣ золуми, стародолци постепенно изпуснали родно огнище и се заселвали въ отстраненето и скритото отъ погледитѣ на золумкяритѣ сѣдаленце Крушово, като по този начинъ се поставили подъ опеката на силния Яя-бей. Власитѣ сж се заселили въ Крушово следъ изгарянето на Моско-

поле отъ пълчищата на Али-паша Янински (1788 г.). По това време сж дошли и малко албански християнски семейства. По-късно, тласкани и пропъждани отъ турските звѣрства и насилия, въ Крушово постепенно сж идвали бѣжанци изъ Кичевско, Прилепско, Битолско, Охридско и Дебърско. Условието за заселване тамъ е било леко на гледъ — всѣко семейство плащало на бега по 10 гроша годишенъ данѣкъ. Впоследствие тоя данѣкъ ставалъ много тежѣкъ, защото беговетъ поискали за напредъ всѣко семейство да плаща по 10 гроша на мжжка глава. За да се отърватъ отъ тия данѣци, които сж били въ плюсъ на държавнитъ, селянитъ сж решили да направятъ опитъ да си откупятъ селището заедно съ горитъ и пасбищата му. Въ 1845 година крушовчани сж направили на Керимъ-бега (споредъ други на Рустемъ-бегъ), внукъ на Яя-бегъ, предложение да имъ продаде чифлика. Керимъ-бегъ отказалъ категорично. Тогава крушовчани завели дѣло, ходили чакъ въ Цариградъ и, вѣроятно, съ съдействието на Керимъ-беговия синъ, добродушния Алилъ-паша, който се самоубилъ презъ 1866 година, сж успѣли да закупятъ цѣлия чифликъ за 400,000 гроша. Покупката е била оформена съ ферманъ, по силата на който турчинъ нѣмалъ права да се заселва въ границитъ на крушовското землище. Благодарение на тая привилегия, въ Крушово имаме гореспоменатитъ заселвания и той за кратко време стана единъ отъ малкото чисто-християнски градчета въ Европейска Турция, броещъ 12,500 души жители — българи (бързаци и мияци), власи

и албанци. Чисто гръцки семейства имаше само две — това на Д-ръ Никола Димко и на Налбантитъ. Всички останали семейства въ Крушово, които минаваха за гръцки, бѣха гърчещи се власи, албанци и българи, хитро омотавани отъ гръцката пропаганда.

Прочее, гъркоманитъ бѣха най-богатитъ въ града, поради което и влиянието имъ надъ населението и надъ властѣта бѣше голѣмо, затова и водената съ тѣхъ борба за духовно обособяване на българитъ и власитъ бѣ сжщо така голѣма.

2. Борби за народно обособяване

Въ административно отношение Крушово бѣше нахия (мюдиорлукъ) и се числѣше къмъ Битолската кааза. Крушовската нахия бѣше една отъ най-малкитъ нахии по броя на населенитъ мѣста, но тя бѣше една отъ най-голѣмитъ по численостѣта на населението си. Селата, които съставляваха нахията, бѣха следнитъ: Селце съ 70 кжци български, Норово съ 50 кжци помаци, Тръстеникъ съ 6 кжци влашки, Бирино съ 8 кжци български, Долно-Дивяци съ 50 кжци български, Горно-Дивяци съ 100 кжци български, Пуста Рѣка съ 100 кжци български и Арилево съ 25 кжци български или всичко 8 села, отъ които 6 съ българско, 1 съ помашко и 1 съ влашко население. Всички тия села се намиратъ въ гориститъ пазви на Баба планина и нейнитъ разклонения. Съ изключение на с. Норово, бивше българско село, черквитъ на което още не сж сринати, споменатитъ села сж спретнати, иматъ хубави и хигиенични кжци и въ тѣхъ винаги ще на-

мѣрите изрядна чистота и градска обстановка. Последното се дължи на обстоятелството, че мжжкото население гурбетува изъ Сърбия, България и Ромъния, та заедно съ паритѣ отъ тамъ донася въ кѣщи и материална култура.

Въ църковно отношение Крушово съставляваше частъ отъ Охридско-Прѣспанската Епархия. Той бѣше и единствения по-крупенъ чисто християнски центъръ съ гъркоманско население. По тая причина Крушово бѣше седалище на Охридския грѣцки Митрополитъ.

Първитѣ българи отпочнаха борбата и я водиха съ такава упоритостъ, че очудиха дори турската власт и последната биде принудена, най-сетне, да отстъпи предъ правото и волята на потиснатитѣ, освободи арестуванитѣ борци и призна българската народностъ и правото на сѣществуване на български черква и училище въ Крушово. Вдѣхновителтъ и душата на епичната борба за духовно освобождение бѣше главния учител Иванъ Божиновъ Шумковъ.

Когато крушовскитѣ власи, сгрупирани около своя главенъ учител Стерю Чонеску, отпочнаха борбата съ патрияршескитѣ орждия, намѣриха пълната и безрезервна подкрепа на съгражданитѣ си българи и, благодарение на това, като „екзархисти“, получиха разрешение отъ турската властъ за собствена ромънска черква.

3. Вѣоржжена борба

Както по-горе се каза, Крушово е създадено изключително отъ бѣжанци изъ разни краища на Ма-

кедония. Всеки може да си представи, каква буря е клобочела въ гърдитѣ на тия нещастници, като вземе подъ съображение, че почти всички сж били съ ножъ, куршумъ и огньъ заставени отъ турцитѣ да напустнатъ свещенна родна стрѣха и да търсятъ спасение и спокойствие въ „орловото гнѣздо“ при *крушата*. И за туй не е за очудване, дето изъ това гнѣздо изхвърквали „орли“, които съ доблестъ сж се борили срещу турската неправда и тирания. По-важнитѣ отъ тия „орли“ сж следнитѣ: Демиръ Трайко, знаменосецъ на легендарния войвода Марко Бочвара, който взелъ участие въ „завѣрата“ отъ 1820 год.; дивниятъ капитанъ Стоянъ отъ с. Арилево, който въ Катеринско обиралъ, плѣнявалъ и унищожавалъ само богатитѣ и лоши турци, за да помага и спасява беззащитната рая; Гушу Фетаджока, сподвижникъ на Прилепскитѣ войводи Георги Лажотъ и братя Чакреви и на войводата Ангеле Церанецъ, Никола Ковача и много други. Борбитѣ по възраждането въ Крушово се водѣли все отъ бунтари и за туй цѣли 4 години сж подържали тайното училище на даскалъ Коле Ролевъ (1864—1868) и на два пѣти превзели черквата отъ рѣцетѣ на гъркоманитѣ чрезъ не позволенитѣ сръдства — служели си съ нанасяне побоища и хвърляли пиперь въ очитѣ на противницитѣ си, безъ око да имъ мигне, че ще отговарятъ углавно предъ сждебнитѣ власти.

Още не добре закржглена борбата за духовна свобода, крушовчани замислили за политическо освобождение и презъ 1868/69 год. създали първата

революционна ядка, състояща се отъ следнитѣ лица: Ив. Б. Шумковъ, Никола Петровъ, Секула Церанецъ, Веле Секуловъ, Димитрия Велевъ, Ицо Каревъ, Хаджи Андонъ Замфиръ, Тасе Кюмюрджия, Илия Тошевъ, Стойко Шумковъ, Петре Локвенковъ, Стойче Ангеловъ Кюркчия, Боце Бояджия, Наумъ Аврамовски, Стоянъ Ив. Везенковъ и Братя Георче и Митрушь Мочурци. Първитѣ грижи на тая бунтарска ядка сж били да се въоръжи както трѣбва и да подържа боевия духъ срѣдъ гражданството, за да бжде готово въ даленъ моментъ да бжде използвано за революционни цели. Иванъ Шумковъ, който е билъ душата на конспирацията, е билъ въ писмени връзки съ Василъ Левски. Съ отдалечаването на Шумкова, крушовската конспирация е почти угаснала като организация, защото най-будния заговорникъ Стоянъ Везенковъ пъкъ замислилъ да играе голѣма факторска роль, като отишълъ въ Албания да сключва съюзъ съ разнитѣ главатари за едно македоно-албанско възстание.

Съ заминаването на Шумкова въ Русия да събира помощи за българската черква, крушовския революционенъ духъ малко позагасналъ, за да пламне наново къмъ 1880 год., когато се явила въ Крушово внушителната фигура на войводата Ангеле Церанеца. По това време водачи на революционното движение въ Крушово били Попъ Ристе п. Стефановъ отъ с. Сопотница, Битолски Демирхисаръ, и учителитѣ Георги Мицаревъ (отецъ Кърчовски) отъ с. Зелениче, Леринско, и Андрея Башевъ отъ гр. Рѣсенъ. По сжщото време въ Охридско е действувалъ съ

четата си войводата Илия Делия, а въ Кичевско — Михайле и Мицко Латовчето, които сж били въ контактъ съ Ангелета. Охридско, Демирхисарско, Кичевско и Крушовско, както и Прилепско, чрезъ Чакреви и Лажотъ, сж били почти масово бунтарски настроени. На тая организация не е билъ чуждъ и Охридския владика Натанаилъ, който е билъ държанъ въ течение на нейнитѣ акции отъ брата си Златана. За нещастие, не било присждено, щото замисленото въ Охридъ и Крушово народно освободително дѣло да се разшири и извънъ споменатитѣ околии, защото презъ 1881 год. неочаквани събития го разрушили изъ дъно, а именно:

1. По пѣтя Битоля — Охридъ сж били заловени отъ турцитѣ куриери заедно съ нѣколко товари организационно орѣжие, следствие което мнозина видни охридчани били арестувани, осждени и изпратени на заточение;

2. Непосрѣдствено следъ това е била предадена Охридско-Демирхисарската чета, въ резултатъ на което войводата Илия Делия, заедно съ единъ свой другаръ, падналъ въ турски рѣце и билъ осжденъ; а ма са селяни, между които и Христо Комитата отъ с. Плаке и Христо Поповъ отъ с. Сливово, Охридско, като съмишленици и негови укриватели, попаднали въ затворитѣ;

3. Попъ Ристе Гоголко, за да присвои енорията на колегата си попъ Ристе п. Стефановъ, съобщилъ на турцитѣ, че последниятъ е председател на Крушовския комитетъ и че на Цвѣтница въ черква е причастилъ войводата Ангеле съ четата му. Наро-

дътъ разправя, че на великия четвъртъкъ вечерята (Страстната седмица), когато предадениятъ попъ Ристе четълъ евангелието, въ което се казва, че Исусъ чрезъ цѣлувка е билъ посоченъ отъ Юда и заловенъ отъ стражата, турски жандари нахлули въ черквата и запитали предателя попъ Гоголко, кой е комитата попъ Ристе. Предателятъ, безъ да се смути, посочилъ колегата си, когото полицията веднага арестувала. Потърсенъ е билъ и арестуранъ и учителя Георги Мицаревъ, но на другия день билъ пуснатъ дома, неизвестно за какво, та той успѣлъ да избѣга, отзовалъ се въ Кичево, кждето приятели сж го облѣкли въ дервишки дрехи, снабдили сж го съ тескере и сж го изпратили въ Солунъ, отъ кждето дѣдо Козма Пречистански го изпратилъ презъ Цариградъ за България.

Заедно съ попъ Ристе сж били арестувани, само по подозрение, и много крушовчани. Но благодарение енергичното застъпничество на роднинитѣ на бившия стопанинъ на Крушово Алилъ паѣша, арестуванитѣ сж били освободени. Само попъ Ристе е билъ осжденъ и изпратенъ на заточение въ Дияръ-Бекиръ, отъ дето успѣлъ да избѣга и се прибралъ въ България. Това краткотрайно революционно движение въ западна Македония е известно подъ името *Охридско-Крушовска буна*.

Революционнитѣ прояви отъ 1880/81 год. станали причина да се засили терора въ страната. Отговорни и неотговорни фактори безнаказано си играели съ сждбата на раята. Турски и арнаутски разбойнически банди свободно кръстосвали плани-

нитѣ и селата и обирали, плѣнявали, убивали. Хайдушкитѣ чети на Църне, на Георги Лажотѣ, на Гушу Фетаджока и на Дуко Тасевѣ не могли ефикасно да защитятъ селското населениз отъ своеволията на многобройнитѣ золумкяри. Не могло свободно да се иде на нива, въ гора, на пазарѣ, поради което настѣпила ужасна стопанска криза. Градѣтъ преживѣвалъ грозна парична криза и много търговци вървѣли къмъ фалитѣ. Граждани и селяни били сериозно замислени за утрешния день, безъ да могатъ да намѣрятъ начинѣ за спасение. Обръщали се къмъ властѣта за помощъ и защита, но и това престанали да правятъ, защото се увѣрили за лишениѣ пжтъ, че тя унишлено, не официално, подстрекавала золумкяритѣ.

Такѣво било положението въ Крушово и въ крушовско и презъ 1895 год., когато презъ великденскитѣ пости Глигорѣ Попевѣ за пръвѣ пжтъ заговорилъ въ Битоля на крушовскитѣ си приятели Димитърѣ Г. Веляновѣ и Миту Секуловѣ за едно системно организиране и за едно масово възстание въ името на автономията на Македония. Благата вестъ за създаването на В. М. Р. О. е била донесена въ Крушово отъ споменатитѣ двама крушовчани и е била съобщена само на нѣколцина щастливци, най-близки тѣхни другари и приятели.

IV. Организирана революционна дейность

На 1 септемврий, 1895 год. дошълъ е въ Крушово, като екзархийски учителъ, Кирилѣ Янковѣ отъ с. Емборе, кайлярско. Следъ една седмица на

сжция учителъ сж му дошли на гости, идещи отъ Прилепъ, учителитѣ Павелъ Христовъ отъ с. Цапари, битолско, и Никола Мильовски отъ гр. Рѣсенъ. Задачата имъ била да подготвятъ Янкова за бждещъ ржководителъ на Крушовския революционенъ комитетъ и, следъ като сж говорили съ него върху положението на страната и нуждата отъ организиране за масово възстание и сж получили увѣрнение, че ще бжде преданъ човѣкъ на едно народно освободително движение, взели го съ себе си въ Прилепъ и тамъ сж го „покрѣстили“ и сж му възложили да „покрѣсти“ по-виднитѣ и солидни лица въ Крушово, съ които да образува Крушовския комитетъ.

На Кръстовденъ с. г. въ хайдушката *Демирова кория* учителтъ Кирилъ Янковъ по тържественъ начинъ покрѣстилъ бждещитѣ ржководители и организатори Матей Хр. Нешковъ, Димитъръ Г. Веляновъ и Миту Секуловъ — видни и богати крушовски търговци. Отъ тоя день квартирата на учителя станала „Святая Святихъ“ за крушовчани — тамъ последователно бивали извиквани и дали клетва за вѣрность на Дѣлото гражданитѣ Наки Стефановъ Каре, Унчу Г. Веляновъ, Георче Тренковъ, Илче Стойчевъ, Томе Никлевъ и др., отъ които сж били организирани и първитѣ градски групи. Презъ 1896 година сж били посветени въ Дѣлото нови сили и се създали нови градски групи. Въ последнитѣ сж влѣзнали, между другитѣ, следнитѣ граждани: Тирчу Секуловъ, Гурко Д. Божиновъ, Коле Ивановски, Велчу Николовъ Еца, Пет-

рушъ Н. Каревъ, Томо Кр. Дойчинъ, а по-късно и Павле Костевъ, Тирчу Каревъ, Христо П. Кюркчиевъ, Вангю Георчевъ Бѣличъ, Коле Шапърданъ и още мнозина търговци, занаятчи и работици.

Едновременно съ организационната си дейность въ града Крушовскиятъ комитетъ е проявилъ такъва и въ селата на нахията и извънъ нея. Дейността му се усилила още повече по времето на главния учителъ Димитъръ Ивановъ отъ с. Екшису, леринско, и учителя Петъръ Ацевъ отъ с. Орѳовецъ, прилепско. За по-лесно прокарване на идеитъ срѣдъ гражданството било основано Недѣлно училище за мъже и жени, а за пробуждане и освѣстяване на селата отначало се правили чести излети и гостувания по случай разни мѣстни празници, а по-късно си служили съ апостолската дейность на дошлитъ по нелегаленъ начинъ отъ България юначнитъ Йорданъ Пиперката отъ с. Козица, кичевско и Гюрчинъ Наумовъ отъ с. Сланско.

Едвамъ на 3 мартъ, 1901 год. въ Крушовско-Демирхисарския районъ се създаде районна чета подъ войводството на Никола Петровъ отъ с. Русиново, Малешевско, въ която чета между другитъ влизаха споменатитъ по-горе Пиперката и Гюрчинъ, Велко Марковъ и Георги Сугаревъ отъ Битоля.

По-късно, 15 августъ, сжщата година, Никола Петровъ получилъ нареждане да замине за Прилепъ и да предаде шефството на четата си на четника Велко Марковъ отъ с. Селце, крушовско. Едновременно съ това и на четника Йоранъ Пиперката се даде назначение за войвода въ Демирхисарския

районъ и по тоя начинъ голѣмия досегашенъ крушовски районъ се раздѣли на два района: Крушовски и Демирхисарски.

При новото разпредѣляне на районитѣ въ Крушовския районъ влѣзнаха следнитѣ селища: Крушово съ 1300 българи кжци, 1450 влашки и гъркомански, 100 албански и други; с. Алданци съ 40 турски кжци, Арилево съ 25 българи кжци, Бучинъ съ 60 бълг. кжци, Бѣла-църква съ 60 бълг. кжци, Борино съ 40 турски кжци, Беранци съ 40 бълг. кжци, Бѣлушино съ 10 бълг. и 35 турски кжци, Бѣлица съ 50 бълг. кжци, Бирино съ 8 бълг. кжци, Бараково съ 28 бълг. кжци, Вогани съ 25 бълг. кжци, Върбовецъ съ 50 турски кжци, Вранче съ 50 бълг. кжци, Вардино съ 35 бълг. кжци, Граище съ 10 бълг. кжци, Годивлье съ 25 бълг. кжци, Дивяци (Горно) съ 100 бълг. кжци, Дивяци (Долно) съ 50 бълг. кжци, Дрѣново съ 120 турски кжци, Дебрище съ 250 тур. кжци, Единаковци съ 30 бълг. кжци, Житоше съ 17 бълг. и 160 турски кжци, Журче съ 40 бълг. кжци, Зашле съ 100 бълг. кжци, Иванъевци съ 70 бълг. кжци, Крушеани съ 45 бълг. кжци, Корейнца съ 25 бълг. кжци, Крапа съ 50 бълг. кжци, Кочища съ 5 българи и 15 турски кжци, Кривогащани съ 120 бълг. кжци, Кошино съ 30 бълг. кжци, Локвица съ 45 бълг. кжци, Локвени съ 30 бълг. кжци, Латово съ 35 бълг. кжци, Лознени съ 30 бълг. кжци, Лажани съ 180 турски кжци, Манастирище съ 20 бълг. кжци, Новоселани съ 20 бълг. кжци, Ново село съ 50 черкезки кжци, Норово съ 68 турски кжци, Острилци

съ 35 бълг. кжци, Обършани съ 75 бълг. кжци, Подино съ 20 бълг. кжци, Пласница съ 150 помашки кжци, Пуста рѣка съ 100 бълг. кжци, Пашино Руфци съ 40 бълг. кжци, Пресиль съ 55 турски кжци, Растойца съ 20 бълг. кжци, Ракитница съ 48 бълг. кжци, Селце съ 70 бълг. кжци, Саждево съ 65 турски кжци, Сръбци съ 60 бълг. кжци, Сухогърлци съ 15 бълг. кжци, Сопотница съ 80 бълг. кжци, Свето-Митрани съ 40 бълг. кжци, Света съ 50 български и 15 турски кжци, Сланско съ 80 български кжци, Свето-Тодоре съ 30 бълг. кжци, Търновци съ 110 турски кжци, Тръстеникъ съ 6 влашки кжци, Турско съ 28 бълг. кжци, Црешнево съ 30 бълг. кжци, Джванъ съ 60 бълг. кжци и Якреново съ 37 турски кжци, или всичко 65 селища съ 6,395 кжци, отъ които 6 чисти и 5 смѣсени съ 3,449 кжци български, 1400 влашки и гъркомански и 100 албански и др., 11 чисти 4 смѣсени съ 1240 кжци турски, 1 чисто съ 50 кжци черкезски, 1 чисто съ 150 кжци помашки и 1 чисто съ 6 кжци влашки.

Презъ разни години и съобразно нуждитъ на мѣстното население и тия на съответнитъ райони нѣкои отъ споменатитъ по-горе села, особно граничитъ такива, биваха присъединявани къмъ съседнитъ околии Прилепска, Битолска, Демирхисарска и Кичевска, но и въ тоя случай Крушово никога не оставалъ безъ 50 села, включително инороднитъ.

Въодушевявани отъ градското ржководство и селско учителство и окриляни отъ районната чета, селата бърже се организираха и отпочнаха да се въо-

ржжавать, а въ града, едновременно съ организационната дейность — създаването на градски групи съ свои десетари и стотари — Комитетътъ организира и терористическа група, цельта на която бѣше да държи въ респектъ слабодушнитѣ граждани, да подпомага въоръжаването на организираниѣ членове, да поднася писма и квитанции на богаташитѣ за материална помощъ, да изпълнява екзекуции надъ провинени и осждени отъ организацията християни и муслимани. Въ тая група влизаха следнитѣ лица: Вангю Г. Бѣличъ, Коле Ивановъ, Вангю Топузъ, Георги Ивановъ. Такио К. Ашлака, Мате Сѣчковъ, Ванчу Котевъ Бѣлувче и мн. други, които съ своята безукорна дейность, съ своята смѣлость, решителность, безстрашие, безкористие и преданность бѣха гордостъ на Крушовския комитетъ. Достатъчно умни и тактични, тѣ съ успѣхъ извършиха екзекуции и въ съседни на Крушово райони.

Следъ забѣгването на гл. учителъ Димитъръ Ивановъ въ България (въ свръзка съ аферата съ Недѣлното училище) и на учителя Петъръ Ацевъ, който стана войвода въ прилепско, ржководството на комитета се прехвърли въ ржцетѣ на архидякона иосифъ Пречистански отъ гр. Крушово, синъ на Даскалъ Коле Ролевъ, първия учител на тайното българско училище въ града, открито презъ 1864 год. Боленъ на легло, следствие преживенитѣ въ затвора страдания, дяконътъ работѣше съ жаръ много по-силна отъ огъня на трѣската му, която изгаряше младинитѣ му и която го хвърли прежде-

временно въ гроба. Нѣмайки сили да напусне кжщата, да грабне пушката и да защити обсадената Велкова чета въ с. Ракитица (1902 г.), дяконътъ не заповѣдваше, а вливаше духътъ си въ гърдитѣ на момцитѣ, които изпращаше на помощъ на обсаденитѣ другари.

Ракитишката афера е въ тѣсна връзка съ крушовската такъва. Въ Крушово имаше единъ жестокъ и развратенъ полицейски приставъ по име Али ефенли. Той бѣше посѣгналъ на честъта на момичето Заха Илкова. Гражданитѣ, на които бѣха приближили безчинствата и рушфетчилжцитѣ на тоя държавенъ органъ, съ колективна жалба се оплакаха предъ виляетската власть и поискаха наказанието му. Подозирайки, че това не е дѣло на мирна рая, а една прикрита акция на революционната организация съ тенденция по-леко да се отърве отъ единъ опасенъ свой противникъ, властѣта изпрати въ Крушово анкетна комисия, състояща се отъ битолскитѣ полицаи Саитъ ефенди и Муратъ ефенди, отъ колджията главорѣзъ Арифъ и отъ самия обвиняемъ, съ задача не да издири виновника на престѣплението, който бѣше между тѣхъ и извѣстенъ на тѣхъ, а да разкрие революционната мрежа, да залови комитаджиитѣ, да унищожи организацията. Анкетьоритѣ си послужиха съ заплашвания и закани, съ обиски, арести и побоища. Така: смазаха отъ бой Томе Никлевъ, слѣпия старецъ Кръсте Дойчинъ и Заха Т. Карева; арестуваха Стойче Станковъ, Глигоръ Божиновъ, Хр. П. Кюркчиевъ, Кола Бояджия, Питу Геонда, Георче

Тренковъ, Братята Коле, Миту и Алексо Иванови, учителя Коста Бѣлчевъ и мн. други и ги изпратиха въ Битоля. Обиски, арести и побоища — това бѣха срдствата, съ които си послужи „анкетната комисия“ и въ селата Горно и Долно Дивяци, Пуста рѣка, Арилево, Зашле, Ракитница, Растойца, Острилци и Сланско.

За да избѣгнатъ побоищата и ареста, забѣгнаха въ гората и влѣзнаха въ четата следнитѣ лица отъ Крушово: учителитѣ Методий Стойчевъ-Мойсо, Даме Новевъ и Петко Ивановъ и гражданитѣ Томо Кр. Дойчинъ, Тирчу Каревъ и Павле Костовъ.

На 11 юний вечерята, 1902 г. четата на Велко Марковъ, състояща се отъ него и споменатитѣ погоре шестима интеллигентни, но не обучени граждани, още и отъ четницитѣ Марко Христовъ (Мирче) отъ село Сопотница, Стоянъ Ивановъ отъ село Джванъ, Георги Ралевъ Скръшения отъ с. Света, Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ отъ с. Сланско, Христо Тасевъ Черния отъ с. Вогяни, Иванъ Стойковъ Боримечката отъ с. Журче и Георги Кошинчето отъ с. Кошино, влѣзна въ с. Ракитница и се установи въ две къщи, като нареди да се свика на събрание цѣлото мжшко население. Гонимата цѣль на Велка бѣше по хитъръ начинъ да бжде заловенъ шпионина Стоянъ Толевъ и езекутиранъ. Подъ разни предлози, обаче, събранието не можа да се състои (защото селския ржководителъ билъ се ангажиралъ предъ „анкетната комисия“) и заранята селото осъмна *обсадено* отъ войски и башибозуци. Отпочнало се сражение, което траяло цѣлия день. Вечерята

на 12 юний, ползувайки се отъ тъмнината турцитѣ успѣли да приближатъ и подпалятъ едната кѣща, въ която квартирувала четата. Ако последната бѣше разполагала поне съ нѣколко бомби, положението щѣше да бѣде по-друго. Когато пламъцитѣ обхванали горния етажъ, четниците слезнали въ долния етажъ и продължили борбата. Но когато жарѣта взела да пада върху тѣхъ, мнозина сж пренесли борбата на улицата, кѣдето падналъ убитъ и Велко. На разсъмване четата се опитала да си пробие пѣть и ударила на атака. Успѣли сж да скжсатъ кордона и да избѣгатъ само старитѣ четници Гюрчинъ Наумовъ, Марко Христовъ, Христо Тасевъ и Георги Рале. Останали мъртви по улицитѣ, въ развалинитѣ и пепелищата: Велко Марковъ, Тирчу Каревъ и Георги Кошинчето, на които били отрезани главитѣ за показъ, Павле Костовъ, Даме Новевъ и Стоянъ Ивановъ, а сж били живи заловени. опиянени отъ убийствения димъ и лишени отъ възможността да продължатъ борбата, понеже били имъ се привършили патронитѣ: Петко Ивановъ, Методи Стойчевъ, Иванъ Боримечката и ранения въ гърба Тома К. Дойчиновъ. Заловенитѣ сж били закарани въ мюдюрлука въ с. Прибилци, кѣдето Крушовския държавенъ бирникъ „Кьория“ отскубналъ мустака на Тома К. Дойчиновъ, а битолския втори полицейски приставъ Мустафа ефенди подложилъ на най-грозни изтезания учителя Методий Стойчевъ. Вечерѣта заловенитѣ сж били закарани въ Битоля и затворени въ долапи. Военно-полевия сждъ ги осжди на доживотенъ затворъ.

Освенъ споменатитѣ по-горе жертви, паднали убити въ сражението и 6 души мѣстни жители и ранени трима души. Покрай квартиритѣ на четата сж били опожарени други 12 кжци, въ които изгорѣли труповѣтѣ на 2 деца. Обрани сж били 18 кжци и арестувани 30 души селяни. За издайници на четата бидоха посочени известния шпионинъ Стоянь Толевъ и ржководителя на мѣстния революционенъ комитетъ Грозданъ Георгиевски, които от- после бидоха ексукутирани.

На помощъ на обсадената въ с. Ракитница чета се отзовали както Крушово, така и четата на Пиперката. По заповѣдъ на дякона и подъ ржководството на Коле Шапърданъ била изпратена една група въоржжени младежи, а именно: Вангю Г. Бѣличъ, Мирче Ив. Бойчиновъ, Миха Алексовъ, Васо Томовъ Клисаръ, Ташку Кукевъ, Яне Павлевъ Стомарко и Ванчу Котевъ Бѣлувчето, която отъ къмъ „Койовъ—трънъ“ вечерята се надвесила надъ село Ракитница и открила огънь, но като видѣла пожаращата въ селото, схванала, че всичко е свършено съ четата и се завърнала въ града. Пиперката, който кжсно научилъ за положението на четата на Велка, повелъ другаритѣ си и милицията отъ с. с. Пуста-рѣвка, Горно и Долно Дивяци и Зашле и презъ нощта на 12 срещу 13 юний сжщо се надвесилъ надъ село Ракитница и открилъ огънь, но пожаращата и него сж заблудили, та се изтеглилъ обратно. Прочее, Пиперката и Гюрчинъ не простиха на ра- китничани за извършеното предателство и отмѣстиха за падналитѣ имъ въ това село скжпи другари.

Ракитнишката афера станала причина да избухне нова крушовска афера. Връшайки се отъ „Койовъ трънъ“, Шапърдановата група укрила оржжието си въ скривалището на пустата кжща на Томо Илковски въ мѣстността „Рамнище“. Шпионката Куфа забелязала това и веднага доложила на властта, която моментално се явила на самото мѣсто, прибрала оржжието, арестувала и подложила на адски мъжки и изтезания главния учител Андрей Христовъ отъ Велесъ и училищния слуга Миту Недѣлковъ (Щуце). За сжщото сж били посочени отъ Куфа и потърсени отъ властта за арестуване младежитъ Васо Т. Клисаръ и Яне П. Стомнарко, но не могла да ги улови — измъкнали ѝ се изъ ржцетѣ и станали нелегални.

Още не стихнали тия афери, избухна нова афера. Кола Михайловъ, който бѣше доставчикъ на оржжие и който биде заловенъ отъ властта въ Битоля, съобщилъ, кжде се намира скривалището на оржжието въ Крушово и благодарение, че се оказа последното празно, тая афера мина безъ жертви и безъ голѣми изтезания — турцитѣ се задоволиха да арестуватъ около 30 души по-видни крушовски граждани и домакинята на кжщата, въ която се намѣри скривалището Фания Такю Ляпова. Освенъ Кола въ връзка съ сжщата афера попаднали въ затвора и четирима неговни другари, а именно, Иосифъ отъ с. Жаблени, битолско, нѣкой си Тане и двама турци. Последнитѣ трима претърпѣли адски мъжки, но нищо не издали.

Всички тия афери раздрусаха гърда и цѣлата

крушовска околия. Духътъ обаче, скоро се повдигна. Ръководството на четата се възложи на Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ, който бѣше опитенъ водачъ и се ползуваше съ симпатиитѣ на населението.

Въ началото на 1903 г. се яви въ крушовско четата на войводата Питу Гуле и тая на Иванъ Наумовъ Алябака. Съ Питу дойдоха и бждещитѣ крушовски войводи: Андрея Христовъ Докурчевъ отъ Велесъ, Тодоръ Христовъ подпоручикъ отъ Велесъ, Ташку Каревъ отъ Крушово и Коста Попето отъ с. Смоквица, гевгелийско.

Въ началото на м. априлъ се получи окръжно за свикване окръженъ конгресъ. За делегатъ отъ Крушовската околия въ Смилевския конгресъ бѣше избранъ войводата Никола Каревъ. Той е билъ отъ ония малцина делегати, които намирали, че възстанието трѣбва да се отложи по причина, че наличното оръжие е недостатъчно. Разбира се, както той, така и другитѣ делегати, които сиодѣляли същото гледище, се подчиниха на решението на Солунския конгресъ и на това на Смилевския и се завърнаха по околиятѣ си съ твърдото решение да усилятъ въоръжителната акция, за да бждатъ готови за историческия день, когато македонския робъ съ оръжие въ ръка ще предяви искъ за свободенъ животъ.

Редомъ съ бързото набавяне на оръжие, доставяно отъ Гърция, Албания, Тетово, Кичево и други мѣста, вървѣше и приготвянето на патрони за същото оръжие. За целта биде организирана една младежка, така наречената *интелектуална*, група,

въ която влизаха учителитѣ Никола Кировъ, Стерю Блажевъ и Ташко Попъ Христовъ, кандидатъ учителтъ Наумъ Христовъ Томалевски, ученицитѣ гимназисти Михаилъ Станоевъ, Тома Константиновъ, Мито Тръпчевъ, шивача Ванчу Дѣлевъ, дърводѣлеца Велко Пецанъ и каменодѣлеца Ставре Трайковъ.

Тая група биде снабдена съ нужнитѣ калѣпи, тигани и олово и ежедневно и усилено изливаше разнокалибрени куршуми и чрезъ селянки отъ селата Горно и Долно Дивяци, Арилево и Пуста Рѣка ги изпращаше въ гората. За тамъ три пѣти седмично — въ пазарнитѣ дни понеделникъ, четвъртъкъ и сѣбота — организацията закупуваше и чрезъ селянитѣ — предъ очитѣ на полицията — изпращаше брашно и солъ за изготвяне галети. Специални фурни бѣха приготвени както въ „Осоя“, така и въ с. Пуста Рѣка. По сѣщия редъ все за тамъ се изпращаха четнически дрехи, цървули, кечета и др.

За да бждатъ всички въоръжени сили подготвени да боравятъ съ орѣжие и правилно да стрелятъ, по наборъ и на смѣни бидоха извикани въ гората на 10 дневно обучение всички здрави граждани и селяни, членове на организацията. И цѣлата тая подготовка се извърши така ловко, че властѣта нищо не можа да узнае, въпрѣки увеличения ѣ шпионски калѣръ и бдителността на полицията.

Едновременно съ тия приготовления вървѣше и подготовката на плана за нападение и завзимане на Крушово. За целѣта влѣзнаха въ града войводитѣ Тодоръ Христовъ и Иванъ Наумовъ-Алябака. Христовъ, преоблеченъ въ цивилни дрехи, като учи-

тель, придруженъ отъ учителкитѣ Фанія Ракиджиѣва, Коца Йосева и учителя Ташко П. Христовъ, обиколи около хюкюмата, беледието, пощата и казармата, съобрази мѣстата, които следва да се заематъ отъ въстаницитѣ около казанитѣ турски учреждения, ходи до мѣстността „Тритѣ патица“, за да види, кои мѣста слѣдва да се заематъ отъ резервнитѣ отряди за запазване града отъ турско нахлуване по шосето отъ къмъ Прилепъ и Битоля, пригответи си нужнитѣ кроки и се завърна въ гората заедно съ Алябака. Наскоро следъ тѣхъ се прибра въ гората и главниятъ учителъ Атиногенъ Хаджовъ отъ гр. Струга.

Съгласно решението на Смилевския конгресъ, за Горско Началство бидоха опредѣлени следнитѣ лица съ тиглата войводи: Никола Каревъ, Тодоръ Христовъ, Томе Никлевъ и Атиногенъ Хаджовъ. Последнитѣ двама бѣха членове-ръководители въ Крушовския комитетъ. Къмъ сжщото началство презъ време на възстанието се присъединиха и останалитѣ двама Крушовски ръководители — търговецътъ Глигоръ Д. Божиновъ и учителътъ Тодоръ Павловъ отъ гр. Велесъ.

Така конституираното Горско Началство се зае съ разработването на операционния планъ за завзimanето на Крушово и за охраната на християнскитѣ и иновѣрнитѣ села въ околията. Отъ провѣрката по списъцитѣ на въоръженитѣ сили на градския и селски комитети се разбра, че на първо време началството ще разполага само съ 750 бойци, въоръжени съ гръцки пушки „гра“, съ руски капаклии, царски

бердани, тетовски мартини и само около 20 манлихерови и маузерови пушки. Цѣлата тая въоръжена сила биде разпредѣлена на 8 отреди подъ шефството на следнитѣ лица: войвода Андрея Димовъ Докурчевъ съ помощникъ Коста Попето, войвода Иванъ Наумовъ Алябака отъ гр. Велесъ, войвода Питу Гулевъ отъ Крушово съ помощникъ Блаже Кръстевъ отъ с. Бирино, крушовско, войвода Гюрчинъ Наумовъ Плякотъ отъ с. Сланско, войвода Марко Христовъ (Мирче) отъ с. Сопотница, войвода Ристе Тасевъ Църния отъ с. Вогяни, войвода Костъ Христовъ отъ с. Годивье, охридско, и войвода Ташко Каревъ отъ Крушово. Задачата на всѣки отредъ бѣ следната:

1. Отредътъ на *Андрея* да влѣзе въ града и да завземе хюкюмата, беледието, телеграфопошенската станция и дома на таксилдаритѣ (държавни бирници). Въ тоя отредъ влизаха гражданитѣ Вангю Топузъ, Ташку Кукевъ, Ташку Топузъ, Миле попъ Кръстевъ, Ианъ попъ Димитриевъ, Миха Алексовъ, Сотиръ Щеревъ Куфичотъ, Горчу Джавку, Петра Паре, Лакю Конче, Тоду Боряръ, Тимйо Кондарковъ, Косту Лапевъ, Насте Стояновъ и други 52 души отъ милицията отъ селата: Крушеяни и Света, между които се знаятъ Крушеянитѣ братя Николе, Петре, Митре и Петко Герови, Ристе Найдовъ, Павле Стояновъ, Богоя Мирчевъ, Йорданъ Гроздановъ, братя Здраве и Атанасъ Пречкови, Иованъ Бутраковъ и Найдо Диворакъ, а отъ Света — Спасе Стрыкото.

2. Отреда на *Алябака* да влѣзне въ града и да

завземе казармата. Въ тоя отрядъ влизаха гражданитѣ: Ташко попъ Христовъ, като секретарь, братята Коле, Георги и Алексо Ивановски, Такю Костовъ, Ашлака, Вангю Гьорчевъ Бѣличъ, Мате Сѣчковъ, Мате Лязевъ, Ванчу Котевъ Бѣлвучето, Методи Стойчевъ, Георги Котевъ Дьорткьоше и други и милицията отъ с. *Пуста Рѣка*, въ числото на която влизаха братята Наке, Йосифъ и Тирчо Цвѣтанови, Секула Силяновъ, Дафиле Димовъ, Коле Цвѣтановъ, братята Дуко и Тасе Найдови. Лозе Мицевъ, Ристе Кузмановъ, Насте Велевъ, Мицко Павлевъ, Димо Спасовъ, Богоя Павлевъ, Йоанъ Стойковъ, Никодимъ Марковъ, Миладинъ Велевъ, Костадинъ Димитриевъ, Стойко Велевъ, Ристе Георгиевъ, Иванъ Петревъ, Сърбинъ Цвѣтановъ, Василе Стояновъ, Бимбиле Божиновъ, Милошъ Найдовъ, Томче Ристевъ, Богоя Кузмановъ (молязимоть), Андрея Велевъ, Богоя Илиевъ (чикулецотъ) и други; милицията отъ с. *Горно Дивяци*, въ числото на която влизаха Ристе Гиновъ, Божинъ Мудуротъ, Костадинъ Стойковъ Гушинъ, Костадинъ Маканикъ, братя Лазаръ и Никола Ангелови, Богоя Георевъ, Илия Божиновъ, Илия Гиновъ, Стойко Пувте, Георгия Груйовъ, Богоя Секулевъ, Павле Секулевъ глухия и много други, на които имената се не помнятъ; милицията отъ с. *Арилево*, въ числото на която влизаха братята Насте и Георги Стоянови, Мицко Георгиевъ, Софе Димовъ. Стоянь Кръстевски и други и часть отъ милицията на с. *Света*, начело съ стария четникъ Георги Ралевъ Скършения.

3. Отредеть на *Питу Гулевъ* да охранява града отъ къмъ Острилечския проходъ и пжтя презъ

Бирино и Тръстеникъ. Сжщиятъ служеше и за резервъ, който слѣдваше да се употрѣби, въ случай че сраженията при казармата и хюкюамама се развиеха евентуално неблагоприятно за възтаницитѣ. Въ тоя отрядъ влизаха лражданитѣ Косту Божиновъ като секретаръ, и неговъ помощникъ Стявре К. Адревски, Георги Димовъ, като знаменосецъ, Ванчу Томовъ (Оана), Санду Андоновъ и други на които имената не се помнятъ и милицията отъ следнитѣ села: *Бѣла Църква* Стефанъ Талевъ, Атанасъ Георевъ, Йоанче Милошевъ, Петко Доневъ, Ангелъ Недановъ Танушевъ, Недѣлко Колевъ, Атанасъ Николовъ, Ристе Стояновъ, Митре Йосифовъ, Трайче Велковъ Танушевъ, Станко Велевъ, Ристе Павлевъ, Спиرو Милевъ, Богоя Георевъ, Саботко Петревъ, Толе гловчевъ, Стоянъ Янкуловъ, Нове Стефановъ, Соколе Ивановъ, Божинъ гловевъ, учителя Блаже Милевъ, Тодоръ Стояновъ, Ристе Стояновъ, Ангеле Момировъ, Веле Ангеловъ, Тодоръ Стойчевъ, Кочо Нешковъ, Веле Янкуловъ, Кузманъ Ристевъ, Диме Ристевъ, Михаилъ Петревъ, Илия Талевъ, Георги Трайчевъ, Стефанъ Йовевъ, Петко Велевъ, Велко Ристевъ, Николе Нешковъ, Божинъ Йовевъ, Велко Трайчевъ, Атанасъ Петковъ, Петре Велевъ, Йосифъ Димовъ, Павле Петревъ, Никола Ристевъ, Тале Петковъ, Йоанче Ристевъ, Павле Петревъ Райчинъ, Богданъ и Секула Кукески и други; отъ с. *Вогяни*: Ангелъ Наумчевъ, Богоя Ермановски, Павле Георевъ, Божинъ Мицевъ, Василь Петковъ, Кочо Атанасовъ, Кръсте Спасевъ, Кръсте Илиевъ, Недѣлко Нешковъ, Стойче Чалески, Василь Нешковъ, Недѣлко Йовевъ, Николе

Нешковъ и други; отъ с. *Обършани*: Нове Янкулевъ Смугре, Йоанче Димчевски, Павле Пасковски, Диме Кулевъ Смугре, Диме Ченовски Неданъ Николовъ, Петре Дърлески, Ристе Шарковски, Петре Тютунъ, Даме Евтинджийоски, Богданъ Дамчевски, Николе Гола-вода и други; отъ с. *Пашино Рувци*: Николе Геровски, Иосифъ Шлакески, Тале Кадински, Илия Ристевъ Ягурина, Георге Кочовъ, Петко Кочовъ Тале Цифкаръ, Мирче Марковски, Ристе Шутески, Тале Кръстевъ и други; отъ с. *Бирино*: Блаже Кръстевъ, Коле Биринчето, Спасе Тоелски, Тале Пероски и други. Въ сѣщия отредъ участвуваха милициитѣ и на селата *Кривогащани* 120 души съ Миланъ Гюрлука, часть отъ милицията на с. *Света*, въ числото на която влизаха Ангеле Тасевъ, Николе Трайковъ Нункото, Марко Ристевъ Иосифоски, Велко Толевъ, Йове Толевъ, Диме Костевски, Кузманъ Ангеловъ Димовски, Петре Спасевъ Георгиевски, Ристе Тренчевски, Филипъ Лозановска, Цвѣтанъ Цвѣтковски, Петко Цвѣтковъ, Стоянъ Димовски, Цвѣтанъ Анг. Зугравски и Ангеле Ристевъ Шишковски; отъ с. *Журче*, въ числото на която влизаха: селския войвода Здраве Кузмановъ Чолаки, Велко Цвѣтановъ (раненъ още въ първия день на възстанието, а въ последствие при навлизането на турцитѣ, е билъ закланъ отъ последнитѣ заедно съ майка му), ионче Митревъ, Пане Талевъ, Нове Йошевъ, Стеванъ Нейдовъ, Миайле Найдовъ Георговъ, селския водачъ Илия Чачоръ, Стефанъ Мангела, Иоанъ Колевъ и др. и на селата *Иванъевци*, *Сръбци*, *Беранци*, *Лознени*, *Новоселани*, *Свето*

Тодоре, Подина, Острилци. Отъ последното село се знаятъ имената само на убититѣ, за които споменаваме другаде.

4. Отредѣтъ на *Марко Христовъ* (Мирче) да охранява града отъ сѣверо-източната страна, като се разположи на лагеръ въ мѣстността „*Луна*“, „*Спилиътъ*“ и „*Кале*“. Помни се, че въ тоя отредѣ влизаха крушовчанитѣ *Велко Пецановъ* и, като секретаръ *Джоджа Павле Пантовъ*, който въ последствие премина въ отреда на *Алябака*. Въ тоя отредѣ влизаха милициитѣ отъ с. с. *Единаковци*. *Вардино Бараково*, *Гранце* и *Бучинъ*. Кои бѣха милиционеритѣ не се помни. Знаятъ се имената само на трима милиционери отъ с. *Единаковци*: *Нешко Спасовски*, *Петре Тръпчевъ* и *Коте Атанасовъ Котевски*. *Ангелъ Танушевъ* отъ с. *Бѣла Църква* си спомня само за имената на следнитѣ бучинци: *Димшо Гарески*, *Диме Димшовъ*, *Стойче Анчески*, *Даме Анчески*, *Спирко Попоски*, *Веле Николевъ*, *Йорданъ Николевъ*, *Толе Хаджiosки*, *Недѣлко Шпиртотъ*, *Диме Дамяноски*, *Никола Пърдевъ*, *Стоянъ Богойоски* и *Цвѣтанъ (Целе) Георгиевъ*.

5. Отредѣтъ на *Ташку Каревъ* да охранява прохода „*Койовъ трънъ*“.

6. Отредѣтъ на *Ристе Тасевъ* да охранява прохода при „*Павлева чешма*“. Кои милиционери участвуваха въ тия отряди не се помни. Знае се само, че въ *Ташковия* отредѣ влизаха милициитѣ на селата *Растоица* и *Ракитница*.

7. Отредѣтъ на *Коста Христовъ* да охранява прохода на „*Муратова чешма*“ при „*Голи ридъ*“.

Знае се, че въ неговия отредъ участвуваше милицията отъ с. *Селце* (30 души), но кои други милиции участвували, не се знае. Помни се, че отъ гражданитѣ въ тоя отредъ влизаше Насте Стояновъ. братъ на хероя Стояновъ при прохода „Слива“, а отъ селчанитѣ запомнени сж следнитѣ милиционери: Петко Толевъ, Стойче Божковъ Лѣтникотъ, Трайче Корунъ, Никола Павлевъ Стеблевски, Аризанко Божковъ Трайчевски, учителя Павле Найдовъ, Атанаско Ристевъ Бадески, Боге Николовъ Зенговски, Веле Петковъ Ивановски, Ристе Илиевъ, Стефанъ Талевъ Веляновски, братята Мице и Злате Прусковски, Кръсто Трайковъ Соколевски.

8. Отредътъ на *Гюрчина* да охранява пжтя на „*Дени-камень*“, между прохода „*Слива*“ и върха „*Бушева чешма*“ (1791 м. надъ мор. равнище), който свързва града съ Кичево, съ турското село Дрѣново и съ поматкото село Пласница. Въ отреда участвуваха милицитѣ отъ селата Долно Дивяци, Сланско и Кошино. Още кои други села участвуваха въ отреда не се знае. Споредъ ржководителя на Сланечкия селски комитетъ Мишко Фидановъ, съ *Гюрчина* сж участвували 34 души сланщани и 12 души кошинци. Измежду сланщанитѣ по-видни участници въ възстанието сж: Мишко Фидановъ, Симеонъ Мицевъ, Илия Тодоровъ, Димитрия Кочовъ, Димитрия Толевъ, Никола Димевъ, Иванъ Смилевъ, Лазаръ Божковъ, Георги Апостоловъ, Цвѣтанъ Велевъ Метро, Миланъ Стефановъ, Диме и Никола Влечкови, Георги Апостоловъ, Китанъ Котевъ, Дамянъ Здравевъ и Секула Здравевъ. Отървали се отъ турски

куршумъ. последнитѣ двама бидоха подло убити отъ сръбския войвода Михаилъ Йосифовичъ отъ с. Бродъ презъ 1909 год., разбира се, по заповѣдь на сръбския Битолски Консулъ, подъ чието ведомство се намираше сръбската чета, която бѣше организирана и изпратена отъ Бѣлградъ въ услуга на сръбската пропаганда. Между кошинцитѣ бѣха братята Лованъ Долгачотъ, Георе, Войне и Змейко. Първиятъ бѣше доставчикъ на оржне на нашата организация и понеже не можеше да се отчете съ една голѣма сума, която бѣше злоупотрѣбилъ, за да се отърве отъ отговорностъ, се отмѣтна съ Георета и Войнета и премина въ лагера на сръбскитѣ правителствени чети, които въ сѣюзъ съ турската власть, употрѣбяха усилия за разгромяването на организацията ни. Змейко, обаче, остана до края вѣренъ и преданъ работникъ на македонското освободително дѣло. Отъ с. Долно Дивяци участвуваха съ Гюрчина следнитѣ милиционери: Мице Спировъ, Найдо Здравевъ, Блаже Тасевъ, Несторъ Ристевъ, Петре Иоановъ, Груйо Веляновъ, Стефанъ Трайковъ Калески, Ристе Трайковъ Велевски, Томче Костадиновъ, Ставре Димитровъ, Силянъ Мицковъ, Тренче Соколовъ, Иоанъ Велевъ и др.

Въ надвечерието на възстанието

На 18 юлий 1903 год., войводата Никола Каревъ, придруженъ отъ подвойводата Коста Попето, десетника Ташку Кукевъ и др. слѣзна въ полето и разпреди всички вѣоржжени сили отъ полскитѣ села да се подготвятъ и заедно съ оржжието си да се

прибератъ въ с. Свето Митрани. Презъ нощъта стотици въоръжени селяни накачиха планината и се отзоваха въ Биринската кория, кждето се извърши тѣхното разпредѣление по отреди. Отъ другитѣ села на района милицитѣ се събраха въ Пусторѣчкия и Зашлечки Осой, кждето сжщо така бидоха разпределени по отреди. Най-тържествено е станало събирането и излизането на въоръженитѣ сили, спадащи въ отреда на войводата Иванъ Наумовъ Алябака. Въ момента когато се изготвявалъ списъка на участницитѣ селяни, куриеръ съобщилъ, че идва войска. Пламнали отъ радостъ, че е настъпилъ момента да се обяви възстанието и че на Пусторѣчани ще се падне високата честъ, като виновници на туй възстание, разпредѣлятъ се бойцитѣ на три групи въ селото Пуста-рѣка, завиматъ позиции и съ трепетно сърдце очакватъ войската да ѝ откриятъ огнь. За тѣхна изненада, тя отминала селото и поела пѣтя за прохода „Крушка“. Изпратени отъ женитѣ, старцитѣ и децата съ цвѣтя, пѣсни и пожелания, пусторѣчани, пѣйки „Живъ е той, живъ е“, влизатъ въ с. Горно Дивяци, посрещнати съ гърмогласно „ура“ отъ своитѣ другари и цѣлото население, което сжщо така съ пѣсни и букети изпроводи цѣлия отредъ и му пожела успѣхъ въ светото дѣло. И ако се пролѣха въ дветѣ села много сълзи, тѣ бѣха сълзи не на скърбъ, страхъ и отчаяние, а свещени сълзи на родители, братя и сестри, олицетворяващи безмѣрната радостъ за утрешната свобода, която тѣ предвкусваха.

Едно внимателно и зорко око щѣше да забелѣжи,

че тъкмо на Илинденъ, голѣмъ празникъ за християнското население въ тоя край, движението въ града и селата бѣше съвсемъ слабо, както никога въ празнични дни. Турцитѣ, обаче, не можахъ да усѣтятъ, че селищата сж опразнени отъ голѣма часть отъ мжжкото имъ население.

Въ града бѣха останали да се разпореждатъ само двама членове ржководители на комитета — Григоръ Д. Божиновъ и Тодоръ Павловъ. По тѣхно нареждане *интелектуалната група* биде разпредѣлена по разни части изъ вѣнъ града, за да следи всѣко движение въ и вѣнъ отъ последния. Късно презъ нощъта групата извести ржководителитѣ, които, за всѣка евентуалность, бѣха се установили на квартира въ кжщата на Гьоре Макревъ, намираща се край града въ мѣстностьта „*Рамнище*“, че всички, намиращи се извѣнъ града жители сж се прибрали и че лаенето на кучетата свидетелствувало, какво и девриетата сж на пжть къмъ хюкюмата и казармата. Наредено биде една часть отъ групата, а именно Миту Тръпчевъ и Ставре Трайковъ, заедно съ Тимйо Кондарковъ и Косту Лапевъ, да земе съ себе си тенекии съ газъ и спиртъ и една връзка памукъ — нужни за подпалване на сгради — и да замине за мѣстностьта „*Куличе*“, кжлето ще се срещне съ отредитѣ на войводитѣ Андрея и Алябака. Каза ѣ се паролата „*коса-вила*“, и за да бжде по-внимателна, съобщи ѣ се радостната вестъ, че тая нощъ се обявява възстанието въ цѣла Македония и че Крушово ще бжде превзето. Предъ цѣлата група биде прочетена и прокламацията на Главния Щабъ за обявяването на възста-

нието. На братята Коле и Алексо Ивановски ръководителитѣ бѣха поръчали по-време на вечернята да влѣзнатъ въ гръцката черква и да се укриятъ въ нея, та като влѣзе отреда на Андрея въ града, респективно въ пазаря, да отворятъ черковнитѣ врати, за да се взематъ позиции въ черквата и, щомъ се открие огънь срещу хюкюмата, да забиятъ черковнитѣ камбани. Задачата си тѣ изпълниха успѣшно. На останалата частъ отъ групата се поръча веднага да извести прислугата отъ българската и влашката черкви моментално да отговорятъ съ камбаненъ звънъ на тоя на гръцката черква.

На „Куличе“ двата отреди се срѣцнаха и следъ като официално се съобщи на всички, че ще се влѣзне въ града, за да се обяви възстание и да се завзематъ турскитѣ учреждения и следъ като се дадоха упътвания съобразно съ повеленията на възстаническия уставъ, всички отъ радостъ се взаимно прегърнаха и разцѣлуваха, наредиха се въ редици и потеглиха. Първъ потегли отредѣтъ на Иванъ Алябака, понеже пѣтя му до казармата бѣше по-дълъгъ отъ тоя на Андрея до сюкюмата.

Възстанието

Полунощъ. Бѣше време, когато девриетата се прибираха за спане въ хюкюмата и казармата. Градѣтъ спѣше въ дълбокъ сънъ. Само у Бавтировци, които имаха сватба, цигуларитѣ свирѣха и свадбаритѣ играеха обичайното съ невѣстата и зета хоро, когато възстаницитѣ навлизаха въ града и минаваха край кѣщата. Телеграфнитѣ стълбове грозно бучеха —

отреденитѣ сѣкираши отрѣзваха телеграфнитѣ стълбове извънъ града и прибираха житиѣ, свързващи Крушовската станция съ станциитѣ Битоля и Кичево.

Завземането на хюкюмата (правителствения домъ).

Отредѣтъ на Андрея слѣзна незабелѣзано отъ никого и приближи хюкюмата. Въ момента, когато давалъ нареждане коя група кое мѣсто да заеме и десетаря Вангю Топузъ потеглилъ съ хората си за опредѣлената му позиция, забелѣзва жандари да се миятъ на черковната чешма. Забелѣзали сж го и тѣ и хукнали да бѣгатъ, викайки: „Али чаушъ, московъ гелди!“ (руситѣ дойдоха). Вангю откри огънь по тѣхъ. На бърза ржка Андрея разпредѣли мѣстата и десетаритѣ съ своитѣ хора завзеха позиции, споредъ както следва: Коста Попето въ уличката при Нешковци, Ташку Кукевъ при Хаджи Мойсовци, Миха Алексовъ и Миле попъ Кръстевъ при Гинальовци, Петра Паре и Лакю Конче при Нако, а войводата и Вангю Топузъ въ черквата.

Съ обсаждането на хюкюмата се откри огънь и сражението започна съ пѣсни и ура. Камбанитѣ отъ всички черкви, включително и тая отъ неосветената св. св. Петъръ и Павелъ, забиха тържествено. Събудениятъ градъ инстинктивно разбра, че е обявено въстание и отговори на гърмежитѣ съ възторжено „ура“. Съ подобно „ура“ му отвърнаха и всички намиращи се около града отреди.

Жандармерията въ хюкюмата се държеше здраво. Възстаницитѣ бомбардираха зданието отъ нѣ-

колко мѣста, но стражата не се предаваше. Най-после успѣхме да го подпалимъ отъ къмъ входната врата и прозорцитѣ на първия етажъ. Не можейки да останатъ вжтре, кждето рискуваха да изгорятъ живи, нѣкои жандарми се опитаха да избѣгатъ, но бидоха убити на вратата при опита имъ да излѣзатъ отъ горящото здание; други се сгромолясаха на улицата, рипайки изъ прозорцитѣ на втория етажъ, а трети пъкъ рипнаха изъ прозорцитѣ на първия етажъ отъ къмъ западната страна и, стрѣляйки, извиха презъ улицитѣ и се укрива въ близката надъ града кория. Въ бѣгството си раниха момата Ленка Пецанова и възстаника Петре Тръпчевъ отъ с. Единаковци. Предъ хюкюмета падна убитъ възстаника Стефанъ Мангела отъ с. Журче и то въ момента, когато отишълъ да дръпне пушката изъ ржцетѣ на убития отъ него стражаръ. Последниятъ, макаръ въ агония, намѣрилъ сили да гръмне и убие убиенца си.

Беледието (общинското управление) се предаде безъ съпротива. Секретарьтъ му се бѣше скрилъ и го откриха въ единъ отъ шкафоветѣ на архивата, и, преди той да стрѣля за самозащита, Алексъ Ивановъ му тегли куршума и падна мъртавъ. Всички книжа на беледието, по желанието на гражданитѣ, бидоха изгорени срѣдъ пазаря.

Телеграфопощенската станция биде обсадена отъ групитѣ на Тоду Боряръ, Иоанъ попъ Димитриевъ и Лакю Конче. Персонала на станцията, изплашенъ отъ неочакваното събитие и виждайки голѣма сила срещу себе си, намѣри за благоразумно да се предаде безъ съпротива.

Сложиха оръжие безъ да гръмнатъ, само следъ като се увѣриха, че положението имъ е безисходно, полицейския приставъ и комисаръ-полицая, които квартируваха въ къщата на Косту Стояновъ Елена.

Таксилдаритѣ (държавни бирници), обаче, оказа съпротива и не пожелаха да се предадатъ. Къщата, въ която квартируваха, биде подпалена и изгоре. При запалването ѝ биде убитъ възстаникъ крушовчанецъ Питу Гьонда, а раненъ — десетарьтъ Лакю Горцу. Труповетѣ на таксилдаритѣ, вмѣсто да намѣримъ въ пепелищата на опожарената къща, намѣрихме ги въ кладенеца на сжщата, въ който бѣха се укрили и се удушили.

Преди да пристѣпимъ къмъ описание на сражението по завземането на казармата, нека видимъ какво правѣха гражданитѣ презъ тоя день.

Казахме по-горе, че гражданитѣ, като чуха гърмежитѣ, камбання звънъ и възстанишкото „ура“, досѣтиха се, че е обявено възстание и съ радостъ въ гръди мъже, жени и деца, дори и безъ да се страхуватъ, че може нѣкой куршумъ да ги засѣгне, разтичаха се да видятъ и пригърнатъ възстаницитѣ, да ги цѣлунатъ брастки и да имъ окажатъ възможното съдействие. Мнозина граждани, не членове на организацията, измъкнаха скрито свое оръжие и се поставиха на разположение на Андрея. До вечерята отъ тия доброволци се образува отряда на Тодоръ Христовъ, въ хойто отредъ влѣзнаха, като началстваващи следнитѣ граждани: подвойвода Георги

Стояновъ и десетари Глигоръ М. Кръстевъ, Кицу Далавиръ, Лакю Горцу, Петра Паре и селския войвода Диме Смугревъ съ хората си отъ с. Обършани. Въ отреда участвуваха и гражданитѣ Кирию и Миту Ангелеви, Санду Докузъ, Бода Нане, Косту Мавро, Косту Щеревъ Куфичъ, Георги Баняръ, Косту Лапевъ, Косту Бойчинъ, Тодоръ Мазаръ, Томчу Топузъ, Горчу Джавку, Трайче Нешковъ, Мате Божковъ, Халчу Т. Йосифовъ, Хали Николовъ Звѣздински, Горчу Качамака, Нашку Топузъ и други, на които имената не се помнятъ. Съ съдействието на доброволцитѣ и съ това на тѣхни близки жени и съсѣдки бидоха заловени всички прѣснати изъ града турски чиновници и сѣмействата имъ. Заловенитѣ живи турски чиновници и служащи бидоха изпратени при щаба на Началството на „Гуменя“, а женитѣ и децата бидоха събрани въ голѣмата кѣща на Косту отъ Елена Стояновъ при сѣмействата на полицейскитѣ комисаръ и приставъ и предъ която биде поставенъ часовой. Наредено биде на тия семейства редовно да се трѣбва и се трѣбваше всичко необходимо за тѣхната издрѣжка.

Слънцето огрѣя ликуващия градъ. Гражданитѣ и гражданкитѣ се цѣлуваха и поздравляваха съ „Христосъ Възкресе“ и съ „Честита свобода“. Презъ цѣлия день фурнитѣ печеха само баници, които гражданкитѣ мѣсеха, за да гощаватъ братята си възстаници и освободители. Въ черквата презъ тоя день, а и презъ останалитѣ дни на Крушовската република се извършваше великденска литургия.

Нападението на казармата.

Отредътъ на Иванъ Наумовъ Алябака наближи мѣстото, отъ кждето трѣбваше да разпредѣли хората си за обграждане на казармата. Срѣщата на Вангю Топузъ на пазаря съ жандаритѣ и открития по тѣхъ огънь попрѣчиха на Алябака да вземе напълно всички предохранителни мѣрки. Така, напримѣръ, отдѣлението на Такю Костовъ Ашлака не успѣ да завземе газияната (общинско хранилище на тенекии съ газъ — търговска стока, която бѣше на отсрѣщния брѣгъ на рѣката и можеше да служи за най-удобно прикрытие на нападателитѣ и сжщевременно най-опасна позиция срещу казармата. Часовоятъ щомъ чу гърмежа при хюкюмата, позвѣни въ казармата, въ която веднага отпустинаха ламбитѣ и изсвири тржбата за тревога. Алябакътъ, за да не даде възможность на войската да се опомни, да излѣзе извън казармата и да се прѣсне изъ града да стрѣля и убива когото срѣщне и види, заповѣда да се отправятъ веднага залпове въ вратата и прозорцитѣ на казармата и да се подържа огъня, догдето групитѣ заематъ възможнитѣ най-близки позиции около последнята. На бърза ржка Алябакътъ разпредѣли въоръженитѣ си сили по следния начинъ: Такю Ашлакотъ съ прицѣлъ газияната; Георги Ивановски въ брашнената фабрика на Джамо Калистиръ; Вангю Бѣличъ, Ванчу Бѣлувче, Коле Арнаутчето и Джорданъ Шиякотъ (отъ Прилѣпъ) у Оджаклиовци, кждето бѣше и войводата; Стефанъ Борозана и Георги Рале Скършения отъ къмъ „Струнга“, надъ пята

за казармата, въ които кжщи бѣше и една група съ секретаря Ташко попъ Христовъ. Гарнизонътъ броеше само 60 души подъ командата на мулязимъ-евель Али ефенди. Другата половина отъ гарнизона на 19 юлий съ своя офицеръ бѣше напуснала Крушово и бѣше тръгнала съ таксилдара „Къоравия“ да обикаля селата, за да събира данъци. Борбата съ обсаденитѣ войници трая до 4 часътъ следъ пладне. За да се приближатъ до казармата, възстаницитѣ пробиваха стеничѣ на съседнитѣ кжщи. Отначало, за да я запалятъ, биде доведена общинската пожарна помпа, която напълниха съ газъ, но въпрѣки че на нѣколко пжти казармата бѣ подпалена, войската сполучваше да я изгаси, защото разполагаше съ кладенчова вода, която съ помпа използваше. Благодарение идването на Питу Гулевъ, намѣри се начинъ за нейното подпалване. Питу препоръча да се напълнатъ стомни и шишета съ спиртъ, да се затикуватъ въ тѣхъ натопени въ спиртъ памуци и подпалени да се хвърлятъ върху покрива и въ прозорцитѣ на казармата. Изумителна бѣше готовността на гражданитѣ дюкянджии, които се надпреварваха да донасятъ гратисъ тенекии съ газъ и спиртъ. Казармата пламна и войницитѣ се прибраха въ зимника, кждето се помѣщаваше обора на катъритѣ имъ. По туй време войницитѣ бѣха скроили планъ да избѣгатъ, като бѣха пробили две дупки отъ къмъ южната страни на казармата, намираща се надъ шосето до рѣката. И, за да заблудятъ противника си, тѣ пуснаха изъ главния входъ катъритѣ, но отъ срѣщнитѣ кжщи на брѣга гражданки почнаха да

викатъ изъ прозорцитѣ, че войницитѣ бѣгатъ по дола. Възстаницитѣ моментално наскачаха изъ позициитѣ си и откриха честа стрѣлба. Отъ къмъ „Спилитъ“ и „Кале“ ги пресрѣщна отреда на Марко Христовъ и имъ откри ефикасенъ огънь. Стрѣляйки и отстѣпвайки по рѣката на доле и давайки скѣпи жертви, войската можа най-после да стигне до турското село Алданци. Отъ 60 души въ селото се прибраха само 17 души войници заедно съ офицера. Всички останали войници оставиха коститѣ си въ казармата и главно изъ рѣката. Въ тая борба паднаха убити следнитѣ възстаници: Корунъ Блажевъ отъ с. Свето-Митрани, Стефанъ Борозана отъ с. Журче, Илия Стойчевъ, Стефанъ Талевъ и Кузманъ Ристевъ отъ с. Бѣла Църква, Богоя Геровъ отъ с. Горно Дивяци и Георги Котевъ Дортъ-Кьоше отъ Крушово. На Никола Ангеловъ отъ с. Горно Дивяци биде откъсната рѣката. Ранени бидоха: Тирчу Цвѣтановъ и Никодимъ Марковъ отъ с. Пуста рѣка, Николе Нункото отъ с. Света и Танче Илковъ отъ Крушово. Отъ гражданитѣ биде убитъ стария общественикъ и конспираторъ, баща на Тирчо Каревъ, който загина въ Ракитница съ Велка, и на войводата Ташко Каревъ, дѣдо Ицо Каревъ, а ранена биде Ристана Кирова. По време когато сражението между възстаницитѣ и войската бѣше въ разгара си, около 300 души войници, придружени отъ башибозуци отъ прилепскитѣ турски села, се появиха по шосето Прилепъ—Крушово съ цель да освободятъ отъ обсада Крушовския гарнизонъ. Отъ къмъ „Кале“ бидоха пресрѣщнати отъ възстанически куршуми и

заставени да се върнатъ обратно. Обсадената войска усѣти, че идва помощъ за нея и съ тржбата си взе да дава сигнали. Възстаницитѣ-обсадители съ своето мощно „ура“ заглушаваха гласа на тржбата и съ туй попрѣчиха на войскитѣ да се споразумѣятъ. Въ това сражение биде раненъ възстаника Велко Пецановъ отъ града.

21. юлий бѣше понедѣлникъ, пазаренъ день за Крушово. Знаеше се, че пазарджии турци отъ с. Дрѣново и помаци отъ с. Пласница, въоръжени както винаги, ще се обадятъ отъ къмъ „Дени-Каменъ“ и за туй за тамъ бѣше изпратенъ отреда на Гюрчина, който имаше жбѣ на дрѣновчани, най-голѣмитѣ потисници на неговото родно село. И наистина, пазарджииитѣ не закѣснѣха да се появатъ на върха „Бушева чешма“ и спокойно да приближаватъ мѣстността „Дени-Каменъ“. Тамъ Гюрчинъ изъ засада имъ открива силенъ огънь. Дали 20 души жертви, пазарджииитѣ се върнаха обратно. Само единъ пласничанецъ успѣ да се измъкне невредимъ изъ засадата и да вземе пжтя за труда, за да съобщи на властѣта за сражението съ комититѣ на „Дени-Каменъ“. Тичайки, като лудъ, той стигна въ града и шашардисанъ съ пушечнитѣ стрѣлби по него, не можеше да разбере, че и градътъ е въ ржцетѣ на комитѣ, но тъкмо срѣдъ пазаря, като видѣ въ пламъци хюкюмата, спрѣ се и извика: „изгубени сме“. Единъ куршумъ го повали мъртавъ.

Нападение се опитаха да направятъ и норов-

скитѣ турци отъ къмъ мѣстността „Липа“, но и тѣ бидоха повърнати обратно.

Преди още да бжде подпалена казармата, биде извиканъ отряда на *Питу Гулевъ* да вземе участие въ борбата съ цель да се покрѣстятъ въ огъня и борцитѣ отъ полето, които наброяваха около 350 души. Питу се зададе отъ къмъ „Мала Кория“. Яхналъ сивъ жребецъ и облеченъ въ сърмени турски дрехи, като нѣкой източенъ принцъ, вървѣше на чело на отряда войводата, а следъ него — знаменосецътъ Георги Димевъ съ развето знаме. Отредътъ, който бѣше отишълъ да обезоружи турското село Света, донесе въ града за нуждитѣ си цѣлъ керванъ масло, сирене, брашно, вълна и др. като военна плячка отъ избѣгалитѣ и оставили празни своитѣ домове турци. Като мина презъ града, възторжено акламиранъ отъ всѣкжде, отредътъ се спре на „Гуменя“ и цѣлото гражданство се стече тамъ на поклонение — всички цѣлунаха знамето съ благоговение и съ трепетно сърдце минаха подъ него. Знамето е отъ червенъ коприненъ платъ, обшито съ жълта сърма. На срѣдата съ златиста коприна сж извезани две ржуващи се ржце надъ палмовъ вѣнецъ, а надъ рждетѣ — запалена факла. Около всичко това има надписъ „Свобода или смъртъ — знаме на Крушовската чета“. Наоколо цѣлото знаме е обшито съ златисти сърмени ресни, а по крайщата му висятъ голѣми сърмени пискюли. На горния край на дръжката има мъртвешка глава надъ кръстосани два кокала, а надъ главата искрѣше кръстъ — всичко това позлатено.

Тая крушовска светния се намира въ Цариградския музей, заедно съ черешовото ни топче.

Преди да се свърши поклонението предъ знамето, отредътъ замина да вземе участие въ боеветъ при казармата, въ които даде и нѣколко жертви.

Горското началство разпъна шатрата си на височината въ мѣстността „Гуменя“.

Вечеръта на 21. юлий градътъ бѣ пазенъ отъ всички настанени около него възстаници на смѣни и отъ въоръжени граждани, едни отъ които влѣзяха въ новосформираната чета на Тодоръ Христовъ, а останалитѣ — въ полицейскитѣ групи.

На 22. юлий зараньта, на разсъмване, войски и башибозуци доближиха позициитѣ ни къмъ „Кале“, но бидоха отблъснати отъ Мирчевия отрядъ. Следъ изгрѣвъ на слънцето пълчища башибозукъ отъ с. с. Норово и Бѣлушино се опитаха да нападнатъ града отъ къмъ мѣстността „Муратова чешма“, но отредътъ н. Коста Христовъ ги отблъсна. Турцитѣ не успѣха дори да си прибератъ жертвитѣ. Дрѣновскитѣ турци, въпрѣки даденитѣ предишния день човѣшки жертви въ мѣстността „Дени-Каменъ“, на 22. юлий заедно съ войска отъ Кичево пакъ се опитаха да нахлуятъ въ Крушово отъ къмъ мѣстността „Бѣла вода“, но бидоха принудени наново да се върнатъ обратно, като дадоха петъ човѣшки жертви, а ние една — убиха Блажета Тасевъ отъ с. Д. Дивяци.

Сжщия день около обѣдъ Щабътъ на възстаницитѣ, — „горското началство“ — влѣзна въ града,

посрѣщнатъ тържествено. Следъ обѣдъ бидоха свикани на съвѣщание около 60 души първенци отъ всички народности, за да избератъ управление за освободената околия. Следъ кратки съвѣщания се рѣши да се създаде *временно правителство* и за целта бидоха избрани 6 души — представители на тритѣ голѣми народности въ града: българи, власи и гъркомани (власи и албанци).

Задачата на Временното Правителство бѣ следната: да обложи гражданитѣ съ времененъ налогъ; да прибира по реквизиционенъ начинъ храни за изхранване възстаницитѣ и населението въ града и околията; да реквизира материяли за облекло и цървули за възстаницитѣ и за милитаризираниитѣ граждани, както и материяли за тѣхното снаряжение; да се грижи за раненитѣ и заболѣли възстаници, граждани и селяни; да наказва провинили се граждани; да пази редъ и тишина въ града и пр.

Съставътъ на правителството бѣ следния:

1. *Дину Вангелъ*, председателъ и заведващъ съдебното ведомство;
  2. *Георги Чаче*, секретаръ и заведващъ реквизиционното дѣло;
  3. *Теохаръ Нешковъ*, касиеръ и заведващъ финансовото ведомство;
  4. *Христо П. Кюркчиевъ*, градоначалникъ и заведващъ полицията;
  5. *Димитъръ Секуловъ*, заведващъ прехраната и производството;
  6. *Никола Балю*, заведващъ санитарното дѣло.
- Помощници на последния бѣха лѣкаритѣ док-

торъ Димко и докторъ Баталъ, а Питу Бербера и Гушу Пендифранга помагаха като джираджии и фелдшери.

Временното Правителство имаше за свои главни помощници ръководителитѣ на Крушовския комитетъ Григоръ Д. Божиновъ и Тодоръ Павловъ и търговеца Георче Тренковъ, а и всички членове отъ правителството бѣха задължени взаимно да си подпомагатъ и услужватъ въ работата, за да се избѣгне ангажирването на нови хора, което би спънало нормалния икономически животъ на града.

Временното правителство заседаваше въ гръцкото централно училище. Сжщото здание служеше и за депозитенъ складъ на храни и др. материали. Надъ него се развѣваше червено-кървавото знаме на революцията.

Болницата се помещаваше въ българското класно училище. Тя биде грижливо подредена и още погрижливо управлявана отъ управителя ѝ Илче Стойчевъ. Надъ болницата се развѣваше знамето на „червения кръстъ“, а нощно време, когато цѣлия градъ — по нареждане — потъваше въ тъмнина, надъ болницата светѣше грамаденъ фенеръ съ изображение червенъ кръстъ. Тоя знакъ спаси училището отъ разрушение по време на бомбардирането на града отъ турцитѣ.

Опинчарскитѣ и сарачки работилници, които изготвяха и поправяха цървулитѣ и патрондашитѣ на бойцитѣ, се помещаваха въ дюкянитѣ на Пацо Велевъ Секуловъ и Никола Чачоръ. Последнитѣ,

заедно съ Иоанъ попъ Димитриевъ, бѣха сжщевременно и ржководителитѣ на работилницитѣ.

Леярната, въ която се донасяха оловени и ка-лаени предмети отъ цѣлия градъ и отъ които се изливаха куршуми за разнovidнитѣ пушки и револвери, се помѣщаваше въ домоветѣ на Тира Павлевъ, Дину Патрикотъ и Веле Сатчията. Леярната си остана пакъ подъ непосредственото ржководство на старитѣ леяри – интелектуалната група-

Арсеналътъ, въ който се изглаждаха куршумитѣ, почистваха се гилзитѣ и се приготвяваха патронитѣ, се помѣщаваше въ кжщата на Илия и Косту Лапевски. Арсеналътъ се намираше подъ ржководството на опитнитѣ желѣзари и тюфекчии Ставре Боряръ и Митка Манака, които поправяха и повреденитѣ пушки.

Артилерийскиятъ отдѣлъ на арсенала бѣше въ с. Селце.

Селянитѣ отъ с. Селце сж повечето брашнари, но и мнозина сж добри майстори и самобитни техници. На тѣхъ биде възложено да изготвятъ *черешови топчета*. Още преди възстанието Селчани отсѣкоха много дървета отъ диви череши, отрѣзаха трупове за топчета и ги подложиха на изкуствено съхнене. На 23 юли биде донесено въ Крушово първото готово топче, което подп. Тодоръ Христовъ се зае да го инсталира, като му направи легловище на височината въ мѣстността „Гуменя“, напълни го съ барутъ, сложи му единъ топузъ отъ кантаръ вмѣсто граната и, преди да се направи опита, наредено биде да бжде известно за това

градското население. Съ последната мисия се зае Митка Манака. Той заставаше по площадитѣ, спираше се по високитѣ и открити улици и се качваше по покривитѣ на високитѣ къщи въ гжститѣ квартали и викаше колкото му гласъ държи, за да извести стари и млади, особно женитѣ и децата, да не се плашатъ, като чуютъ следъ обѣдъ топовенъ гърмежъ, защото това ще бжде гърмежа на „нашето славно топче“. На „Гуменя“, въпрѣки запрещението, се насъбра маса народъ да види чудото. За нещастие, топчето пукна и се пукна. Видѣха се дефектитѣ му и се взеха мѣрки за премахването имъ. Новодонесенитѣ две топчета се оказаха безъ дефекти, но едното има нещастие то да бжде изоставено отъ възстаницитѣ по време на отстѣпленieto отъ Крушово и падна като трофей въ турски рѣце, а сѣдбата на другото топче не ни е известна. Дветѣ топчета бѣха инсталирани на „Кале“ при отреда на Гюрчина, който замѣсти отреда на Мирче.

Селечкия ни заводъ получи порѣчка да приготви топчета и за района на Пиперката. Пригответе се две топчета, но на 30 юлий, когато куриеритѣ забелѣзали войската, която бързала да обсади Крушово, свалили ги отъ добитѣка и ги скрили въ шумака въ мѣстността „Кокошкинъ долъ“, Арилевско землище.

Прехраната. Следствие спирането всѣко движение изъ цѣлата страна и, следователно, вследствие невъзможността да идватъ селяни на пазаръ, за да донасятъ жито и брашно за проданъ, Кру-

шово и бойцитѣ около него щѣха да се намѣрятъ още на третия день изложени на гладна смѣртъ. Временното правителство въ съгласие съ щаба, веднага следъ конституирането си, нареди да се почне жетвата и вършидбата навредъ изъ полскитѣ села и веднага да се изпраща жито презъ балкана. Още на другия день презъ Бирино първия керванъ съ жито пристигна въ града. Дветѣ крушовски *парни мелници* почнаха денонощно да мелятъ брашно, което бърже се складирваше и раздаваше бесплатно на беднитѣ семейства, на пазарни цени на състоятелнитѣ граждани и на Правителството за изхранване на възстаницитѣ и полицията. За последната целъ бѣха ангажирани, като милитаризирани, *пазарскитѣ фурни* на Киро Ангелевъ, Коле Фурнаджия и Блаже фурнажия. Тритѣ фурни бѣха подъ ржководството на Киро Ангелевъ.

Полицията, ржководена отъ Христу П. Кюрчиевъ, бѣше въоръжена съ кремъклии и евзалии пушки. Имахме полицаи въоръжени само съ тояги и пищови или пѣкъ само съ револвери. Мнозина, обаче, бѣха препасани съ старовремски ятагани. Цѣлата полицейска стража бѣше разпредѣлена на 18 групи отъ по 8 до 10 човѣка. Началници на групитѣ бѣха следнитѣ граждани: Коле Чкарна, Гушу Йота, Ляску Пренда, Гюшу Абаджията, Тега Буракъ, Ванчу Моцанъ. Гаки Качоянъ, Кола Бояджия, Тома Чолаковъ, Лакю Кушоара, Косту Фетаджока, Тира Павле, Кякю Тушу, Вангю Петрашинко, Горчу Джавку и Бжла Нане. Последнитѣ двама бѣха взети отъ отряда на Т. Христовъ.

Охраната на селата бѣ изцѣло подѣ ведомството на Горското Началство, което бѣше възложило полицейскитѣ и други власти въ рѣшетѣ на мѣстнитѣ старей и за връзка съ които бѣ си организирано специална куриерска служба.

Пощенската служба се изпълняваше отъ сжщитѣ селски куриери. Интелектуалната група замисли да приготви на хектографѣ пощенски и гербови марки. Тя изготви проекта имъ, но не можах да се издадатъ по причина, че групата не успѣ да приготви хектографа, поради незнаене съотношенieto между глицерина и клея.

Смѣло може да се каже, че Временното Правителство блѣскаво и най-добросъвестно изпълни мисията си и нѣма нито единъ човѣкъ да се оплаче отъ него, нито пъкъ нѣкой дрѣзна предъ турската власт да го злопостави и да клейми дейността му, макаръ че около 500 души граждани, предимно власи и гъркомани, да бидоха викани въ Битоля на разпитъ; напротивъ, за режима на Врем. Правителство и днесъ съвременницитѣ му отъ разнитѣ народности съ вѣсторгъ си спомнятъ като за режимъ идеаленъ. Крушовчанитѣ тогава плуваха въ щастие и радост — никакво скарване, ни буйства, никакви кражби пиянство, побоища, убийства; бѣше изчезналъ и всѣкакъвъ народностенъ антагонизъмъ — всички се чувствуваха братя и сестри на едни и сжщи родители.

На 23 юли дървари отъ с. Арилево известиха, че сж забелѣзали отъ къмъ „Бушева чешма“ да настѣпватъ вѣоржжени Пласничани. Веднага едно

отдѣление отъ отряда на Марко Христовъ биде изпратено къмъ „Бушева чешма“, което ги удари въ гърбъ въ момента, когато помацитѣ щѣха да нападнатъ отдѣлението на Георги Стояновъ на прохода „Слива“. Помацитѣ се разбѣгаха, като пилци, и оставиха 5 души убити. Сжщиятъ день прилѣпски башибозушки пълчища се опитаха да нападнатъ Гюрчиновитѣ позиции къмъ „Кулата“ подъ „Кале“, но бидоха отблъснати съ десетина жертви въ убити и ранени.

Успѣхитѣ на Крушовскитѣ възстаници въ честитѣ нападения на турскитѣ войски и башибозуци се дължѣха не само на бодрия духъ и готовность на възстаницитѣ за саможертва въ защита на придобитата свобода, но още и на техническитѣ причини: благодарение на офицера Тодоръ Христовъ, бидоха избрани удобни стратегически мѣста и изготвени дълбоки окопи и ями, за които Бахтияръ паша бѣше казалъ, че само съ пѣхота не би могълъ да ги превземе безъ грамадни жертви, особено пъкъ ако възстаницитѣ сж разполагали съ модерно оржие. Стратегията на нашитѣ възстаници очуди сръбскитѣ, български и италянски офицери, които презъ 1912—1918 години имаха случая да посѣтятъ Крушово и да прегледатъ незаринатитѣ още възстанически окопи около града. Опититѣ на войската и башибозука да атакуватъ възстаницитѣ бѣха сжщевременно и едни рекогносцировки, за да бжде изпитана съпротивителната сила на въоръжената рая, както и едно срѣдство, щото възстаницитѣ да бждатъ заставени предвари-

телно да разходятъ патронитѣ си и после срамно да капитулиратъ.

На 24 юли Щаба изпрати парламентьори въ с. с. Пласница, Норово и Алданци, за да предадатъ манифеста си къмъ турското население. Парламентьорътъ Ташко П. Христовъ се надвесилъ на 500 крачки надъ селото Алданци, извикалъ едно дете при себе си, връчилъ му пакета съ манифеститѣ и го задължилъ да го предаде на кмета въ селото и да му донесе отговоръ. Детето изпълнило поръчението. Ташко стоялъ тамъ и чакалъ отговоръ цѣли 3 часа и следѣлъ движението въ селото. Той видѣлъ, че цѣлото мжшко население се събрало въ джамията и следъ туй се разотишло. Отъ джамията се опжтили къмъ парламентьора трима души заедно съ детето. Ташко ги спрѣлъ на едно почетно разстояние и поискалъ да дойде при него само детето. То се приближило, предало му пакетъ-отговоръ и му казало, че кмета, като получилъ пакета, цѣлуналъ го, сложилъ го на челото (както се постъпва съ царскитѣ ирадета) и го предалъ на ходжата да го прочете гласно на цѣлото село; че веднага били изпратени конни куриери съ бѣли знамена, съ писма до другитѣ турски села — съ изключение на с. Лажани, чието население избѣгало отъ страхъ и се прибрало въ турското с. Дебрище — и че кметоветѣ отъ тия села сж дали и своитѣ отговори.

Изпращането на манифеста до турското население гонѣше двойка цель: да бжде освѣтлено върху целитѣ на възстанието и да бжде заплашено да не придружава войската при нападенията, да не съ-

действува или укрива зулумкяритѣ и да не безпокои вѣчнитѣ си съседи отъ християнскитѣ села. Напомнюваше имъ се, че ако пренебрегнатъ тая заповѣдь, ще бждатъ най-строго наказани.

Текста на отговора на с. Алданци е следния: „Драги съседи, отъ писмата ви разбрахме, че вие не сте лоши хора, че сте напуснали домоветѣ си не да нападате мирното, като насъ, население, а сте противъ лошитѣ хора и хюкюмата (правителството), който ги защитава. Но ония, които вие търсите, не сж между насъ, а избѣгаха въ градоветѣ. Що се касае до насъ, обещаваме ви, че ще мируваме. Ако искате да убивате невинни хора, елате. Богъ да помогне на оная страна, която търси правдата. Другитѣ писма изпратихме до съседнитѣ села, които сжщо сж съгласни съ насъ. (Печатъ) Кметъ Синанъ“.

Заедно съ това писмо получи се и писмо отъ избѣгалия въ с. Алданци началникъ на Крушовския гарнизонъ. Писмото му гласѣше: „Храбреци! Прокламацията ви до моитѣ сънародници ме живо заинтересова. Отъ нея, а въ тѣзи два дни и отъ вашитѣ дѣла, разбрахъ, че напразно сме ви считали „ешкия“ (разбойници). Целта ви е велика и борбата смислена. Азъ ви акламирамъ. Напредъ по тоя страшенъ, но славенъ пжтъ, по който всички народи сж се добрали до свободата. Като моля великия Аллахъ да защити правата страна, позволете ми да ви отправя две молби: 1) недейте ме оставя голъ, а ми изпратете дрехитѣ, които ми останаха въ храбро щурмуваната и завзета отъ васъ казарма и 2) за всѣка евентуалность, унищожете

размѣнената между насъ кореспонденция. Комендантъ на Крушовския гарнизонъ Али“.

Ние не само изпратихме дрехитѣ на офицерина, но и фактически запазвахме интереситѣ на нашитѣ съседи муслюмани. Така, напримѣръ, за да следимъ както за действията на нашитѣ хора, така и за евентуални ненадејни нападения на башибозуци или на войска, Щабътъ бѣше наредилъ до отредитѣ да не се задоволяватъ само съ сведенията на заставитѣ, а да изпращатъ малки групи, които да пребродватъ горитѣ, храсталацитѣ и папратитѣ, да провѣрјаватъ долищата, пещеритѣ и сеитбитѣ, дори да слизатъ чакъ до самитѣ селища, безъ да плашатъ инородното население. Една такава група, подъ шефството на Санду Йоанъ Докузъ, се явила на „Кале“ предъ Карева и му докладвала, че е заловила и докарала нѣколко овчари и козари отъ с. Алданци заедно съ овцитѣ и козитѣ имъ, които ще послужатъ за храна на възстаницитѣ. Тихиятъ Каревъ люто се разсърдилъ и заповѣдалъ на Санду веднага да освободи задържанитѣ хора и добитъци и се заканилъ, че ще застрѣля всѣки, който безспокои мирното инородно население и му нанася щети. „И вие, и тѣ, заявилъ Каревъ, трѣбва да разберете, че ние не сме хайдути, а революционери; не сме разбойници, а освободители. Маршъ обратно за Алданци, поискайте извинение отъ турцитѣ за сторената грѣшка и елате да ми докладвате за направеното“.

Съседитѣ ни, обаче, толерираха ни и мируваха до идването на армията на Бахтияръ паша. Отъ

тоя моментъ ние станахме за тѣхъ пакъ „рая“.

Сжщия день куриерската поща ни донесе писмо отъ Прилѣпския войвода Петъръ Ацевъ, съ което поздравляваше крушовчанитѣ съ свободата.

На 26 юли, обаче, се получи ново писмо отъ сжщия, съ което съобщаваше, че въ Прилѣпъ пристигналъ нѣкой си Бахтияръ паша, който очаквалъ пристигането на 15 хилядна армия, съ която да нападне Крушово. Пашата наредилъ да се организира и башибозушки отредъ, който да бжде въ подкрепа на армията му. Армията се очаквала да дойде и мине презъ Бабунския проходъ. Съ огледъ на предстоящитѣ голѣми сражения стана прегрупиране и размѣстване на силитѣ, като изпратиха Гюрчинъ на „Кале“, Андрея на „Св. Спасъ“ — „Плочи“, а Алябака на „Бушева чешма“.

На 27 юли, недѣля, въ тритѣ градски черкви се отслужи тържествена литургия, като въ всѣка черква присѣтствуваха по двама души отъ Временното Правителство и по единъ членъ отъ възстаническия Щабъ, а именно, Никола Каревъ въ гръцката, Тодоръ Христовъ въ влашката и Томе Никлевъ въ българската черкви. Следъ литургията цѣлото духовенство съ кръстове, хоржгви и фенери и черкуващето се гражданство, пристигна въ българскитѣ гробища, кждето бѣха погребани падналитѣ презъ боевегѣ възстаници и граждани, гробоветѣ на които бѣха украсени съ живи цвѣтя. и извърши съвмѣстна тържествена панихида. Цѣлия градъ се бѣше стекълъ тамъ. Гробищата и околнитѣ ридове бѣха почернѣли отъ народъ, който на

колѣне отдаде почитъ на падналитѣ за свободата на Македония борци. Н. Каревъ държа прочувствена речъ, която разплака мнозина. Следъ молебена стана прегледъ на една възстаническа дружина, която отъ името на всички бойци чрезъ три залпа отдаде почитъ на падналитѣ.

На 29 юли градътъ биде развълнуванъ. Отъ изтокъ, отъ къмъ Прилѣпъ, се зададоха войски, които като мравунякъ се движеха по шосето Прилѣпъ-Крушово. Една десетхилядна армия, придружена отъ кавалерия снабдена съ полски и горски орджия, се разположи на лагеръ около с. Кривогациани.

На 30 юли сутринта около 2000 войника се опжтиха за обграждане на Крушово отъ къмъ сѣверъ, като минаха край с. Вранче и рѣката Блато и се спрѣха въ с. с. Норово и Селце; друга многобройна колона се опжти къмъ югъ, като се установи въ с. с. Върбовецъ и Тръстеникъ; трета колона се опжти да завземе манастиря Св. Спасъ, за да го използва като база за операциитѣ си, а центърътъ на армията държеше шосето за Крушово. Орджията бидоха настанени въ закрития край Тръстеничката рѣка. Куриери донесоха съобщение, че единъ отредъ отъ 4000 войници, идещъ отъ Битоля, при Прибилци се раздѣлилъ на две колони — едната настѣпвала по пѣтя с. с. Журче и Острилци — Крушово, а другата — по рѣка Жаба къмъ „Койовъ трѣнь“. Отъ западъ отъ къмъ Кичево се зададе другъ турски отредъ, състоящъ се отъ 5000 войници съ горска артиле-

рия и кавалерия и следъ като опожарилъ с. Цѣръ, се насочилъ къмъ Крушово по три пѣтя — с. Долно Дивяци — „Павлева чешма“; сѣщото село — „Кокошкинъ долъ“ — „Слива“ — „Демирова кория“ и с. Арилево — „Кулата“, Цѣльта бѣше очебиеща — да бжде обграденъ Крушово отъ всички страни, за да бждатъ унищожени или заловени всички бунтовници.

Турскитѣ отреди напредваха бавно и системно.

Още при изгревъ слънце Бахтияръ паша изпрати въ лагера на възстаницитѣ заловения въ с. Кривогащани крушовчанинъ Коста Нѣикъ съ поръчение да имъ предложи да се предадатъ доброволно, ако искатъ да ги прости Султана за извършеното спрѣмо държавата престѣпление. Следъ кратко съвещание щабътъ даде на парламентѣора за предаване на пашата слѣдния писменъ отговоръ: „Възстанали сме не да се предаваме, а да се сражаваме за извоюване свободата на Македония“. Следъ получаването на тоя дързъкъ отговоръ, Бахтияръ паша решилъ да действува сурово и жестоко. Той обѣщалъ на войскитѣ си триденна свобода безнаказано да вършатъ каквото пожелаятъ въ бунтарския градъ.

Главата на мравуняка се опѣти по шосето и приближи селото Алданци. На рекогносцировка бидоха изпратени четирима кавалеристи, които накачиха по шосето и стигнаха до преднитѣ ни позиции. Отъ къмъ „Кула“ единъ възстанически залпъ ги принуди да се оттеглятъ обратно, като оставиха мъртъвъ едного отъ другаритѣ си. Споредъ Коста Нѣикъ, спривавиятъ Бахтияръ паша,

като разбралъ за убийството на кавалериста, ядосалъ се много и, безъ да дочака приближаването на Кичевския отредъ, заповѣдалъ веднага да се открие артилерийска стрѣлба по възстанишкитѣ позиции и града, а пѣхотата, подъ закрилата на артилерията, да настѣпи и шурмува. Канонадата започна и отъ възстанишка страна ѝ се отговори съ гърмогласно „ура“. Нѣкой запѣя и, като по заповедъ, позицията поде: „Боятъ настава, тупатъ сърца ни, ето ги близо нашитѣ душмани...“ Възстаницитѣ бидоха посипани съ картечъ, прѣстъ и камъни. Стрѣлбата се усили и продължи цѣлъ часъ. Нашитѣ топчета сжщо зарѣваха. Съ орждия турцитѣ обстрѣлваха и мирното градско население, насъбрало се по висоветѣ на „Гуменя“, „Струнга“ и „Плочи“ да наблюдава сражението. Всички възстанишки отреди стоеха бодро по мѣстата си. Благодарение хитритѣ маневрирания на възстаницитѣ, артилерийския огънь можа да разруши нѣкои окопи, но не и да направи поражение въ хора. И само когато Шаба получи съобщение за настѣпването на Кичевския отредъ, съ което се отнимаше възможността за отстѣпване къмъ западъ, свика се на заседание войводския съвѣтъ, който рѣши да се отстѣпи по направление на „Осоя“, а на Правителството препорѣча да предаде града, за да го запази отъ унищожение, като нареди, щото всѣка къща да вдигне бѣло зцаме въ знакъ на покорство. Рѣшението бѣ взето по слѣднитѣ съображения:

1. На 29 юли се получи писмо отъ Генералния

Щабъ, респективно отъ намиращия се по това време на *Бигла планина* Борисъ Сарафовъ, въ което, следъ като изреждаше какви мърки е взелъ, за да възпрепятствува на идващитѣ отъ Битоля войски (прекъсване телеграфнитѣ жици, разрушаване на по-голѣмитѣ мостове по рѣкитѣ и пр.), изрично нареждаше, въ случай че Крушово бжде нападнатъ отъ голѣми турски сили, да бжде изоставенъ, за да се запазятъ възстанишкитѣ сили за по-продължителна борба и 2. съгласно мнението на болшинството отъ Съвѣта, отстъплението се налагаше по тактически (за да се запази града и гражданството) и стратегически причини, като се допускаше, че чрезъ отстъплението ще бжде привлечена цѣлата турска армия въ тѣснинитѣ по рѣка *Жаба*, кждето да не може да развие силитѣ си и кждето съ съдѣйствието на Демирхисарскитѣ и Кичевски наши отреди да ѝ се нанесе поражение. За щастие на селата, които неминуемо щѣха да бждатъ унищожени, тоя планъ не можа да се осъществи, защото Кичевския отредъ, като чулъ артилерийската канонада, усилилъ своя ходъ и скоро се надвеси надъ Крушово.

Най-голѣмъ противникъ на предложението за отстъпление и най-упорития защитникъ на идеята да загинемъ до единъ, но да загинемъ на поста си, бѣше войводата Питу Гулевъ. Предъ идеала за свободата той подчиняваше всичко — „нѣма ли свобода, има смъртъ“. И на смъртъта обричаше и обрече цѣлия градъ, включително и сѣмейството си, цѣлия си отредъ и себе си. Той искаше

да бжде превърнато въ трупове всичко живо и въ пепелища всѣка кжща въ града, та отъ обогрениѣ съ невинната човѣшка кръвъ пожарища да се запали факела, отъ който ще блѣсне свободата и ще огрѣе мжченицата Родина. На рѣшението за отстѣпленieto Питу не се подчини и отиде при отряда си да загине и загина, за да остане живъ въ памѣтѣта на поколенията.

Между отстѣпващитѣ възстаници и настѣпващитѣ турци на „Горни Гуменя“, „Стари ливаге“ и „Везенково“ се започна сражение на открито. Тоя начинъ на борба не се хареса на Кичевския отредъ и, държейки на заповѣдѣта на амбициозния си командиръ прѣвъ да влезне въ града, даде възможностъ на възстаницитѣ да се оттеглятъ и укриватъ изъ Везенковскитѣ гори и въ „Длабока рѣка“, като самъ той се заслони въ Демироска кория, която предварително — отъ предпазливостъ — обстрѣлва по цѣлото ѝ продължение. Чрезъ престрѣлки и незначителни жертви се оттеглиха Андрея, Тодоръ, Гюрчинъ, Марко, Ристе и Коста. Ташку Каревъ, притиснатъ на „Койвъ трѣнъ“ отъ двехилядна войска и виждайки, че гърба му е застрашенъ, следъ половинъ-часово сражение, въ което даде шесть жертви, и той отстѣпи и се укри въ гората.

На прохода „Слива“ се събраха части отъ отряда на Тодора Христовъ и само десетаря Лакю Горцу успѣ съ хората си да се измъкне изъ прохода и да се присѣдини къмъ четата на Алябака. Шастливия за Горцу случай го длъжи на една престрелка на възстаници съ настѣпващи турски вой-

ски, която престрелка сепнала турцитѣ и ги заставила да се повърнатъ обратно, за да залегнатъ на безопасно мѣсто; тоя моментъ издебналъ и използувалъ Горцу. Когато и другитѣ възстаници се опитали да послѣдватъ примѣра на отървалата се група, разбрали, че вече е късно за отстъпление — кавалерия имъ препречила пътя тѣ били принудени да приематъ налагащето имъ се сражение. Подвойводата Георги Стояновъ наредилъ, щото десетаритѣ Горчу Миту Кръстевъ и Кицу Далавиръ както и войводата Диме Смугревъ да подредятъ другаритѣ си изъ окопитѣ и всѣки да се старае скжпо да отдаде своя животъ — никой да не стрѣля напрасно, а само въ мѣсо.

Отъ обстановката, при която бидоха заварени отъ близкитѣ имъ по време прибирането на тѣлата на мнозина отъ падналитѣ бойци, отъ разказитѣ на останалитѣ на гарнизонъ участници въ сражението при „Слива“ войници, както и отъ разказитѣ на случайно отървалитѣ се отъ смъртъ, като се укрили въ шумака, Халчу Тирчу Йосифовъ отъ Крушово и Диме Смугревъ отъ с. Обършани, прекарувания „полския царъ“, може съ положителностъ да се твърди, че бойцитѣ ни при прохода „Слива“ сж проявили чудеса отъ храбростъ и дивна саможертва. На брой не повече отъ 40 души, цѣлъ часъ сж държали въ респектъ войската и не ѝ давали да напредне. Залегнали въ окопитѣ си, тѣ изпълнявали акуратно заповѣдта на Стоянова и гледали да запазятъ присѣствие на духа. За цѣльта си служели съ закачки и пѣсни. Послѣдното обстоя-

телство много нервирало войската., която давала жертви ту въ хора, ту въ коне. Кавалерията на нѣколко пѣти се опитала да имъ влезне въ окопитѣ, но бивала заставяна да отстъпва назадъ и да търси прикрития въ шумацитѣ. Пехота се опитала да ги предизвика на „уджумъ“ (на бой съ ножъ), но бойцитѣ не се поддали, а сж отговорили съ ефикасенъ огънь. Изнѣмощѣли отъ умора, съ изсъхнали отъ жажда и вълнение гърла и съ пукани устни, юначнитѣ бойци продължавали да бодърствуватъ и достойно да отстояватъ правото си на животъ. Едно следъ друго падали момчета мъртви, уста и пушки замлъквали. Бойнитѣ припаси на послѣднитѣ се прибирали отъ живитѣ другари и използвали въ неравната борба. „Предайте се, викали имъ турцитѣ, млади сте, жалко е за васъ!“ Съ ура и съ куршуми отговаряли борцитѣ.. И когато една многобройна войска обградила шепата бойци и нахлула въ окопитѣ имъ, тѣ залапали дулото на своитѣ наганти и си разбили черепитѣ...

По заповедъ на офицеритѣ войската минала край труповетѣ на нашитѣ борци и съ пушечна стрѣлба въ въздуха имъ отдала почитъ. Дори и дивия Бахтияръ паша благоволилъ да каже, че разрешава да бждатъ прибрани и погребани, споредъ обичая, отъ домашнитѣ имъ или пѣкъ отъ духовната община убититѣ при „Слива“ юначни „разбойници“, които, въ последствие като трупове бидоха оголени тамъ и съсѣчени отъ помацитѣ отъ с. Пласница.

Въ това памѣтно сражение паднаха убити слѣд-

нитѣ крушовчани: Георги Стояновъ, Глигоръ Миту Кръстевъ, Кицу Далавиръ, Братята Киру и Миту Ангелеви, Косту Лапевъ, Геогри Наумовъ Баняръ, Косту Щеревъ Куфича и Горчу Качамака. Освенъ тѣхнитѣ трупове въ окопитѣ бидоха намѣрени труповетѣ на още 23 души възстаници отъ селата и трупа на едно момиче въ селска бърсяшка носия, отъ почернѣлитѣ отъ барутъ ржце и лице на която могло да се заключи, че и тя се е сражавала съ войската, редомъ съ нѣкой близъкъ свой човѣкъ.

Най-голѣмото и най-кръвопролитно сражение на народния бунтъ въ Крушово е това на „Мечкинъ Камень“.

„Мечкинъ камень“ е едно скалисто плато на *Биринската планина*, която е склонъ отъ Баба планина. По своето значение като комитско гнѣздо, *Биринската планина* държи първо мѣсто следъ Пусторѣчко — Заслешкия Осой. Биринскиятъ склонъ започва отъ Крушово и стига до рѣката Черна, при с. Бучинъ. Склонътъ почти навсѣкжде е гористъ и само надъ с. Бучинъ е скалистъ. Подраздѣля се на следнитѣ по-важни части: *Църни връвъ* (1454 м. надъ морското равнище), *Мечкинъ камень*, *Сирмина нива*, *Попой и Караджой ниве*, *Стърчи нога*, *Биринска кория*, *Габеръ*, *Пресилски връвъ* и *Ветрена воденица*, завършваща съ скалистія *Улярникъ* отъ къмъ североизточна страна; *Мащейнца*, *Биринска разкрѣстница*, *Плочитъ*, *Светска петочница*, *Кале* и *Превалець* отъ къмъ югозападната страна. Въ центъра на тия части се гуши малкото, но юначо и вѣчно будно селце *Бирино*. Масивътъ служи

за вододѣлъ на вливащитѣ се въ Блатото рѣки и тия, които се вливатъ въ рѣка Черна. При политѣ отъ северо-източната му страна се намиратъ потурчениитѣ села Търновци, Прѣсилъ и Върбовецъ, чиито жители, известни като най-фанатизирани и кръвожадни турци въ тоя край, предвождаха Бахтияръ-пашовитѣ орди срещу възстаналия градъ, въпрѣки обещанието имъ, че ще мируватъ, а отъ югозападната му страна се намиратъ с. с. Света, Журче и Острилци.

Сражението на „*Мечкинъ каменъ*“ започна въ 10 часа предъ обѣдъ и трая до вечерята. Въ него взеха участие около 370 души бойци подъ главното командуване на легендарния войвода *Питу Гулевъ*. Отредѣтъ на Питу се делѣше на 9 групи, а именно; една група подъ шефството на войводата, а другитѣ подъ това на следнитѣ селски милиционни войводи: Ангеле Тасевъ отъ с. Света, Корунъ Блажевъ отъ с. Свето-Митрани, Ангеле Танушевъ отъ с. Бѣла църква, Нове Янкуловъ отъ с. Обършани, Нечо Трифуновъ и Тале Толевъ отъ с. Иванъевци, Блаже Кръстевъ отъ с. Бирино и Миланъ Гюрлука отъ с. Кривогациани. Секретаръ на отреда бѣше Косту Божиновъ, а неговъ помощникъ — Ставре Косте Андревски. Знаменосецътъ Георги Димовъ имаше за свои помощници Ванчу Томовъ (Оана) отъ Крушово и Нове Смугревъ отъ с. Обършани.

Войводитѣ Блаже Кръстевъ съ 40 души и Миланъ Гюрлука съ 120 души кривогавци имаха за задача да посрѣщнатъ настѣпващитѣ войски отъ

къмъ с. с. Бирино-Тръстеникъ : останалитѣ войводи трѣбваше да пазятъ пжтя на Журечко-Острилечкия проходъ.

Когато Пито демонстративно напустна заседанието на войводския съветъ и отиде съ групата си при отреда, бѣха започнати сраженията на „Койовъ трънъ“, на „Кале“, и на „Св. Спасъ“. При с. Бирино Блаже и Гюрлука сж били нападнати отъ многобройна войска и башибозукъ и сж били принудени да се оттеглятъ къмъ Църни връвъ, за да се присъединятъ къмъ Питовия отредъ; сжщото направилъ и Нове Янкуловъ, който билъ нападнатъ въ Острилешко землище, а Нечо Трифуновъ, подъ натиска на силния неприятелъ, напусналъ позициитѣ си при с. Журче и се установилъ при манастиря Св. Атанасъ, обаче, неприятелтъ не му далъ възможность да се окопите и го принудилъ да се дръпне още по-нагоре, кждето сжщо така се присъединилъ къмъ Питовия отредъ.

Пито се срѣщналъ съ прибиращитѣ се при него групи въ мѣстността „Мечкинъ камень“ и наредилъ да се завзематъ изгодни мѣста изъ скалистото плато, което въ момента считалъ като най-изгодна стратегическа позиция. Тамъ войводата държалъ пламенна речъ, припомнилъ на другаритѣ си дадената клетва и имъ препоръчалъ да запазятъ спокойствие на духа, което е най-важното условие за продължителността на боя и да стрелятъ само при нужда и само въ „мѣсо“, което е пкъкъ единственото условие да продадатъ най-скжпо своята кръвъ и своя животъ. Знаменосецтъ раз-

диплилъ червеното копринено знаме и го забилъ въ земята до себе си; край него застанали двамата помощници знаменосци. Следъ туй всички се разцѣлували и опростили и заели изгоднитѣ позиции. На срѣдата залѣгналъ войводата, а коня си завързалъ за едно дърво.

Турцитѣ бавно и системно настѣпвали къмъ възстаническитѣ позиции отъ три страни — отъ къмъ Бирино, Журче и Острилци. Предъ войската вървѣли башибозушкитѣ команди. Последнитѣ, щомъ забелязали знамето, започнали давикатъ „ура“, за да помислятъ възстаницитѣ, че идватъ имъ на помощ другари отъ други райони, които другари следва да посрѣщнатъ не съ куршуми, а съ отворени обятия. Възстаницитѣ не се поддали на тая уловка и спокойно чакали приближаването имъ, за да ги поздравятъ като врагове на Родината. Когато башбозуцитѣ приближили достатъчно и се чула заповѣдта да залѣгнатъ, Пито изгърмѣлъ съ манлихерата си. Това било знакъ за започване стрѣлбата. Възстаницитѣ се прицѣлили и отправили първия си залпъ. Ефикасния огънь смутилъ башибозуцитѣ и неспокойно почнали да тичатъ и да се размѣстватъ, за да заематъ изгодни позиции. Възстаницитѣ съ втори и трети залпове не само ги смутили още повече, но и ги изплашили и ги разколебали въ силитѣ имъ, поради което нѣкои ударили на бѣгъ. Когато войската пристигнала на полесражението, заварила единъ хаосъ срѣдъ башибозушкитѣ редове, между които се търкаляли труповетѣ на много убити и ранени. И до когато

войска и башибозукъ си отстъпвайтъ каменъ, възстаннитъ спокойно имъ нанасяли битка. деня и убивали имъ куража за борба. Първитъ зпгъхи окуражили до крайна степенъ македонскитъ бойци и съ пѣсни продължили борбата съ многобройната войска. Смущението и страха на башибозуцитъ повлияло и върху духа на войската, първитъ редици на която почнали да се оттеглятъ. Войводата, възхитенъ отъ сполучливата борба, ставалъ правъ да стреля по отстъпващия неприятель. Едннъ куршумъ откъсналъ магазина па пушката му, но това не го отчаяло — служилъ си съ маузеровъ револверъ, до като се снабдилъ съ пушка отъ падналъ свой другаръ. Тржбата много често свирѣла за атака, войската втурвала се на „уджумъ“, но все бивала отблъсквана. Чакъ вечерята къмъ 7 часа бойцитъ забелѣзали, че ще бждатъ обградени отъ къмъ тила и се разбрало, че положението е неудържимо и безнадеждно. Сега вече възстаницитъ се борѣли не за своето спасение, а само за поскжпо отдаване на своя животъ. Боя е билъ ужасенъ и кръвопролитенъ. Настжпващиятъ неприятель приближилъ до 5—10 метра разстояние. При чешмата падналъ убитъ знаменосеца. Веднага го замѣстилъ помощника му Нове Смугревъ, който сжщо падналъ убитъ съ знамето въ ржка. Куршумъ пронизалъ гърдитъ на войводата „Не бойте се“, извикалъ Пито, — и продължавайте боя. Приберете ми пушката.“ — „А кой ще прибере нашитъ, — запиталъ единъ отъ другаритъ. — „Македония“, отвърналъ другъ . . . Боятъ продължилъ съ ожесточе-

Въ 8 часа вечеръта на „Мечкинъ камень“ се прекратилъ грозния вой на ужасната битка. Къмъ 9 часа не се чували тамъ човѣшки стѣпки, нито охкането на раненитѣ „орли“. Въ тишината на нощъта се чувалъ само злобния смѣхъ на тържествуващата смъртъ . . .

Въ славното сражение при „Мечкинъ камень“ паднаха убити, освенъ крушовчанитѣ Пито Гулевъ, Коста Д. Божиновъ, Ставре К. Андревски, Георги Димевъ, Тача Георгиевъ и Сандо Андоновъ още и следнитѣ възстаници, на които имената сж запомнени: Марко Илиевъ, Стефанъ Новевъ, братя Недѣлко и Никола Нешкови и Йоанче Милошевъ отъ с. Вогяни; Кузманъ Ангелевъ, а ранени Ангеле Тасевъ и Петре Спасовъ Георгиевски отъ с. Света; Божинъ Секуловъ, Богданъ Трайчевъ, Тале Ангеловъ и Блаже Цвѣтановъ отъ с. Иванъевци; Нове Толевъ, Петре Митревъ и Тале Велевъ отъ с. Лознени; Йоанче Милошевъ, Петко Доневъ, Ристе Стояновъ, Митре Иосифовъ, Трайче Велковъ Танушевъ, Станко Велевъ, Толе Ловчевъ, Нове Стефановъ, Блаже Милевъ, Тодоръ Стойчевъ, Кочо Нешковъ, Илия Талевъ, Стефанъ Йовевъ, Петко Велевъ и Никола Нешковъ, а раненъ Ангеле Недановъ Танушевъ отъ с. Бѣла Църква; Нове Смугревъ отъ с. Обършани; Кузманъ Николовъ, Найдо Стойковъ, братята Диме и Цвѣтанъ Велянови, Павле Соколевъ, Янкуле Цвѣтановъ и Сиянянъ Велевъ, а заклани тамъ Диме Недѣлковъ и Стоянъ Йошевъ, отъ с. Острилци; Миле Ристевъ Муловъ, Боце Рикаловски и Богданъ Рикалчевъ, а ранени Ристе

Янакиевъ отъ с. Кривогащани; Мирче Маркоски отъ с. Пашино Руфци и др.

Съверниятъ турски отрядъ намъри селото Селце опразнено отъ населението. По заповѣдъ селото биде пленено и опожарено. Поради бързото отстъпление на възстанниците, тоя отрядъ безъ всѣко сражение се надвеси надъ Крушово. Поединичнитѣ престрѣлки между войската и закъснѣли или заблудили се изъ гората възстаници сж само едни дребни инциденти, безъ всѣко значение за дветѣ страни.

Въпрѣки усилията си, кичевскиятъ отрядъ не можа прѣвъ да влезе въ града, защото сражението при прохода „Слива“ и многото престрелки между него и възстанниците на „Горни Гуменя“ „Стари диваге“ и „Везенково“, попречиха и замедлиха неговия походъ. Първи доближиха града, като се отзоваха на „Плочи“ войскитѣ отъ източния секторъ, идещи презъ манастиря Св. Спасъ, и заедно съ башибозука се втурнаха въ „Черешъ махала“ да грабятъ, да безчестятъ, да плячкосватъ, да убиватъ и опожаряватъ. Пръснали се изъ града да вилнѣятъ, тѣ бидоха изненадани отъ много мѣста, съ пушеченъ огънь и, като видѣли, че има опасностъ за живота имъ, защото много тѣхни другари паднали мъртви при опитъ да насилятъ врати или прозорци, за да влезнатъ по кщята, върнали се обратно въ лагера си на „Плочи“. Това дало поводъ да се допусне, че въ града, респективно въ българскитѣ махали, има укрити комити и за туй изкараната на „Плочи“ и на „Горни и Долни Гу-

меня“ артилерия насочи дулата си къмъ града и взе да го обстрелва.

Къмъ 9 часа вечерята градътъ бѣше напълно обграденъ отъ всички страни. Ония граждани, които не бѣха успѣли да избѣгатъ съ възстаницитѣ, за да се укриятъ въ горитѣ, бѣха се събрали по нѣколко сѣмейства въ зимницитѣ на по-солиднитѣ кжщи, за да се спасятъ. Цѣла нощъ града биде обстрелванъ съ артилерия и пушки. Центърътъ на града пламна. Пламна голѣмата и богата гръцка църква Св. Никола. Поради пожара въ камбанарията на сжщата църква падна голѣмата камбана и се разби върху пазарския калдъръмъ. Произведения отъ нейното разбиване бумтежъ даде поводъ на турцитѣ да помислятъ, че въ нѣкоя отъ сградитѣ въ центъра на града имало складъ съ динамитъ и, търсейки и другъ такъвъ складъ, разрушиха съ гранати почти цѣлия центъръ съ чаршията, който предварително биде плененъ и подпаленъ.

Увѣрени, че въ града има възстаници, турцитѣ се опитаха съ хитрости да ги подмамятъ да напуснатъ скривалищата си, като на нѣколко пжти играха на *сражение* между войска и комити. Ролята комити изпълняваха башибозуцитѣ. Войската стреляше съ маузеритѣ си, викаше „уджумъ“ и псуваше комититѣ, а башибозукътъ — съ мартинитѣ, викаше „ура“ и „да живѣе Македония“ и псуваше всичко турско, дори и шалваритѣ на султанката, като съобщаваше, че не се бои вече, защото пристигналъ е на помощъ самия Сарафовъ съ десетъ

хиляди момчета. Играта, разбира се, завърши съ разбиването на войската, която се оттегли въ паническо бегство и за туй победителитѣ канятъ укрилитѣ се въ града свои другари да отидатъ при тѣхъ и да се радватъ и тържествуватъ за дружно. За потвърждение на спечеления успѣхъ башибозуцитѣ запѣха народнитѣ пѣсни: „Отвори, бѣло Ленче, вратниче“, „Шчо сторифъ шчо те леле, залюбифъ“ и др. Разбира се, никой комита не се улови на тая въдица.

На 31 юлий заранѣта изплашенитѣ и прекарали цѣла нощъ въ трепетъ граждани съ ужасъ забелѣзаха почернѣло отъ войска цѣлото пространство около града. Съ болка на сърдце гражданитѣ вдигнаха по оцелѣлитѣ си кѣщи бѣли знамена и по заповѣдъ потеглиха на групи да се предаватъ на войската въ опредѣлени пунктове извънъ града. Вървейки, като на заколение, непреставаха да се извърщатъ, за да видятъ напуснатитѣ си домове и съ ужасъ виждаха какъ войници и башибозуци влизаха въ тѣхъ за обиръ и какъ следъ обира ги подпалваха. Изъ улицитѣ мжжетѣ биваха претръсвани и мнозина избивани, а много жени и момчета биваха изнасилвани предъ очитѣ на родителитѣ и предъ тия на невръстни дечица, които отъ страхъ пищеха и треперѣха въ пригрждкитѣ на своитѣ близки. Цѣлъ день, до 7 часа вечерѣта, гражданитѣ бидоха задържани подъ открито небе, подъ жежкитѣ лѣчи на юлското слънце. А презъ това време войска и башибозуци тарашуваха града и безчинствуваха. Очаквайки вече всѣка минута

смъртта си, задържанитѣ граждани бѣха станали индеферентни къмъ всичко: гледаха какъ кжщитѣ имъ горятъ, какъ башибозуци на денкове бѣха завързали покжщината имъ и натоварена на добитъци или пѣкъ търкаляна по стрѣмнинитѣ я отнасяха; гледаха всичко това безъ да охнатъ, безъ да проронятъ сълза.

Случайно по време на възстанието намѣрилитѣ се извѣнъ града и, следователно, спасили се турски чиновници и придружени отъ най-голѣмитѣ катили отъ съседнитѣ на Крушово турски села, обиколиха всички групи и посочиха жертвитѣ. Подъ предлогъ, че ще посочватъ само неблагонадежднитѣ и комитаджиитѣ, тѣ посочваха всѣки неприятенъ тѣмъ гражданинъ и всѣки по-сѣбуденъ такъвъ. Най-голѣмото претѣрсване извършиха между групитѣ, които бѣха на „Рамнице“, на „Горни Гуменя“, на „Яноска“ и на „Долни Гуменя“ и които групи се състоеха изключително отъ българи. За по-спокойна работа палачитѣ отдѣлиха мжжетѣ отъ женитѣ и децата и, подъ силенъ конвой, бидоха закарани задъ войнишкитѣ лагери — къмъ „Лязева чешма“. Между претѣрсвачитѣ бѣше и държавния бирникъ „Кьория“, който играеше най-факторската роль. Сжщиятъ, като забелѣза между мжжетѣ Ракитнишкия боець Тома Кр. Дойчиновъ, комуто въ Прибилци откжсна дѣсния мустакъ, безъ дума да му продума, а само му скръдна съ зжби, хвана го за лѣвия мустакъ, завърте го между прѣститѣ си и го откжсна. По показани на „Кьория“ и другаритѣ му, почнаха да извикватъ по-първитѣ граж-

дани да ги отдѣлятъ на страна. Отъ отдѣленитѣ Танче Илковски биде застрелянъ въ рѣката, Лозанъ Спасовъ Самарджия биде попрѣсканъ съ газъ и живъ изгоренъ, а една група отъ млади и интеллигентни хора, между които и свещеника отъ с. Селце попъ Никола, бидоха извързани съ въжета и изпратени презъ Прилепъ въ Битоля. Изъ пѣтя всички сж били бити, торможени, малтретирани, но страданията на свещеника сж били най-ужасни и гаврата съ него е била непоносима. Подъ предлогъ, че се опитали да бѣгатъ, петъ души сж били откъснати отъ колоната и избити край с. Варошъ. На сжщото мѣсто бидоха погребани и народътъ, почитайки памѣтѣта на мъченицитѣ си, издигна имъ обща гробница — „Братска могила“ — мраморния надписъ на която новитѣ македонски поробители — сърбитѣ — унищожиха. Надписътъ имаше следното съдържание: „Тукъ почиватъ избититѣ отъ градъ Крушово Сотиръ ¹⁾ Лозановъ, живѣялъ 31 год.; Георги Лозановъ, живѣялъ 22 год.; Трайче Нешковъ²⁾, живѣялъ 24 год.; Веле Стевановъ³⁾, живѣялъ 24 год.; Андонъ Кузмановъ, живялъ 21 год. убити въ 1903 год. августъ 2, терани отъ гратъ Крушово во Прилѣпъ, ги избилъ аскеро“. Плочата е била поставена единъ месецъ следъ избиването на споменатитѣ крушовчани. Гробницата се намира

---

¹⁾ Тирчу (на галено) и Георги сж синове на по-горе споменатия иозанъ Сп. Самарджия.

²⁾ Аврамовски.

³⁾ Бѣлакошулка.

предъ срутената черквица Св. Атанасъ, най-близката подъ манастира Св. Архангелъ при с. Варошъ до Прилепъ.

Вечерята, къмъ 7 часа, се даде нареждане да се прибератъ семействата по домоветъ си. Заедно съ тѣхъ бидоха пуснати на свобода и „благонадежднитъ“ мъже. И тъкмо на връщане по дома започна плачъ и пискотъ по претърпената загуба. Прескачайки трупове, всѣки тичаше да види своя домъ. Едни заварваха го оплячкосанъ, а други — опожаренъ.

На 1 августъ Бахтияръ паша наново нареди, щото българскитъ семейства да излѣзнатъ извънъ града. Насъбраха ги край чешмата „Яноска“. Тамъ вече имъ поискаха ключоветъ отъ кѣшитъ, за да извършатъ обиски, понеже населението твърдѣше, че нѣма укрити у него комити. Предвождани отъ първенци българи, турцитъ трѣгнаха да отключватъ и обискиратъ опразненитъ кѣщи. Още отъ първитъ имъ опити се оказа, че плана имъ е погрѣшенъ — не можаха да намѣрятъ съответнитъ ключове и за туй пристѣпиха къмъ трошене на брави и разбиване на врати. Първенцитъ, окуражени отъ глупавия турски планъ, протестираха и заявиха на придружаващитъ ги офицери, че ще се оплачатъ на пашата. Офицеритъ се изсмѣха. Но тъкмо тогава завалѣ незапомненъ пороенъ дъждъ. Всѣки гледаше да се укрие. Трѣба извири. Трѣгналитъ по обиски групи се завърнаха. Офицеритъ хвърлиха на населението торбитъ съ ключоветъ и му разрѣшиха да се прибере по домоветъ си.

Три дни по редъ българскитѣ първенци биваха разстакани и заставяни да признаятъ, че въ българскитѣ махали има укрити комити. На третия день турцитѣ повикаха на площада „Кяле“ българското мжшко население, и му прочетоха телеграма отъ Екзарха отъ Шишли (Цариградъ), чрезъ която се подканваше да бжде преданно на законнитѣ султански власти и да предаде укриващитѣ се въ домоветѣ му бунтовници. Екзархътъ белѣжеше още, че той е изпросилъ милость за паството си, като разчита, че то съ готовность ще изпълни отеческитѣ му съвети. Пригответи се телеграма, въ която се благодари на Екзарха за проявенитѣ грижи, и на Султана за проявената милость и се заяви категорично, че българското население на Крушово е мирно, че то е преданно на султанската власть и че не крие въ домоветѣ си комити. Бахтияръ паша пожела и българитѣ прибавиха въ телеграмата, че за вѣрността на изложеното въ нея отговарятъ съ главитѣ си.

Следъ тая декларация и следъ като и устно заявиха, че ако се намѣрятъ изъ българскитѣ махали укрити комити, населението приема да му бждатъ опожарени кжщитѣ и наказано по най-варварски начинъ, турцитѣ се поуспокоиха и трѣгнаха да обискиратъ българскитѣ махали. Презъ задни дворове и градини укрититѣ комити биваха премѣствани отъ необискирани въ обискирани кжщи и отъ необискирани махали въ обискирани такива и по този начинъ биде избѣгната опасността, която грозѣше българското население въ Крушово.

Следъ тоя обискъ се разреши прибирането и погрѣбването на убититѣ граждани и комити — разкъсани и орѣфани отъ свине, кучета, врани и орли. . .

Оттеглили се въ непристъпнитѣ планини и гори и разполагащи съ достатъчно провизии, възстаницитѣ продължаваха на групи да се движатъ изъ околията и да държатъ въ респектъ както войската, оставена на гарнизонъ въ града, така и турскитѣ села. Последнитѣ, достатъчно провинени съ безчинствата си въ Крушово и не удържали обещанието, че нѣма да придружаватъ войската въ похода ѝ противъ града, дори и следъ разпушането и прибирането по домоветѣ си на възстаницитѣ — селяни, продължаваха да държатъ денонощна стража около селата си отъ страхъ да не бждатъ нападнати отъ комититѣ и наказани.

Отъ своя страна пкъ Бахтияръ паша, за да респектира бунтарското население на града и околията, остави на гарнизонъ въ Крушово единъ полкъ войска, която така биде разпредѣлена по квартири изъ града, че да може да следи и най-слабото движение на гражданитѣ дори и въ двороветѣ имъ. Тоя полкъ се командуваше отъ едно преданно и послушно царско орждие, абсолютно неграмотенъ човѣкъ, за адютантъ на когото служеше единъ младъ, хитъръ, интелигентенъ и злобенъ поручикъ. Двамата бѣха шефовеѣ и взаимно се допѣлваха. Отъ тѣхъ треперѣха и военитѣ, и гражданскитѣ органи въ града и околията. Градътъ много често биваше блокирванъ, а и селата

сжщо. Излетитѣ по селата ги правѣха така бърже, че бдителността на Комитета ни биваше много пжти изложена на изпитание.

Преди да изтегли армията си отъ Крушово, Бахтияръ паша нареди едно щателно претърсване на всички села и гори въ крушовско. Обискитѣ не дадоха резултати, защото селянитѣ, за всѣка евентуалность, бѣха разчистили кжщитѣ си и укрили всичко, което би ги компроментирало предъ властѣта. Отъ ядъ войската опожари цѣлата Журечка и Биринска гори. Претърсването на пространнитѣ гори биде извършено по начинъ такъвъ, че да не остане нито кжтче не провѣрено. За цельта войската е била наредена въ вериги и тѣй е вървѣла изъ гората. Главната прицѣлна точка на обекта е билъ хайдушкия Зашлечко-Пусторѣчки Осой, представляващъ грамадна девствена гора отъ букъ и джбъ. Претърсени бидоха дори пещеритѣ, шубрацитѣ, храсталацитѣ и блостуритѣ. И ако не бѣха направили грѣшка една крушовска и една демирхисарска групи съ излизането си на открито, войската щѣше да се върне обратно безъ да регистрира какъвъ годе успѣхъ въ претърсванията. Вмѣсто да маневриратъ по ловѣкъ начинъ и да се прехвърлятъ въ претърсени участъци, както имъ било заповѣдано и както въобще правѣли всички, дветѣ групи, за да избѣгнатъ срѣщата съ войската, се втурнали да пребѣгатъ къмъ Брѣзовско и на открито били принудени да влѣзнатъ въ сражение съ войската въ мѣстността „Пърничъ“. Сражението траяло половинъ часъ. Паднали сж убити

водиха сражения, въ които участваха общо 85 възстаници и 170 турци. Сраженията траяха общо 2 часа и се приключиха съ 15 турски жертви.

4. На 29 юлий войводитѣ Блаже Кръстевъ и Миланъ Гюрлука въ с. с. Тръстеникъ — Бирино, Гюрчинъ Наумовъ на „Кула-Кале“, Нове Янкуловъ край с. Острилци, Андрея Димовъ при Монастиря „Св. Спасъ“, Нечо Трифуновъ при с. Журче и монастиря „Св. Атанасъ“, Ташку Каревъ при „Койовъ трънъ“, Георги Стояновъ при прохода „Слива“, Пито Гулевъ и осъмтѣхъ му милиционни войводи на „Мечкинъ каменъ“ водиха сражения, въ които участваха общо 1200 възстаници срещу общо 17,700 турци. Въ тия числа влиза и броя на борящитѣ се, водили престрелка на „Везенково“, „Длабока рѣка“ и „Горни Гуменя“. Сраженнията, при които отъ наша страна се дадоха 97 жертви, а отъ турска страна колко — не ни е известно, траяха $15\frac{1}{2}$ часове.

Сжщия день и презъ нощъта десетхилядна армия съ пушки и орждия обстрѣлва града Крушово.

5. На 4 августъ войводата Марко Христовъ на чело на 55 души край с. Брѣзово се сблъскалъ съ 2000 турци. Сражението траяло 1 часъ. Наши жертви 4, а турски колко — неизвестно.

6. На 21 августъ войводата Ив. Наумовъ тоже съ 55 души се сблъскалъ съ 15 души турци въ землището на с. Дрѣново и въ $\frac{1}{2}$ часово сражение далъ 2 жертви, а турцитѣ колко — не се знае.

7. Въ сражението на войводитѣ Коста Хр. Димитровъ и Сотиръ Матлиевъ при „Пърничъ“, станало на 14 септември, участвували сж 23 души възстаници срещу 2000 души турци. Сражението траяло само $1\frac{1}{2}$ часъ и сж били дадени отъ наша страна 8 жертви, а отъ турска страна — неизвестно.

Ако сумираме горнитѣ данни, ще излезне, че презъ време на възстанието въ Крушовска околия сме имали 23 сражения при участието общо на 1898 възстаници, срещу общо 32,608 турци. Сраженията сж траяли общо $46\frac{1}{2}$ часове. Дадени сж отъ наша страна общо 128 жертви, а отъ турска страна — само известнитѣ — 129 жертви.

17. Свиване знамената

Следъ пропадането на плана за генерално сражение въ долината на р. Жаба и, за да избѣгнатъ селата участъта на Крушово и Селце, както и за да станатъ четитѣ по-лесноподвижни, Щабътъ моментално разпусна милицията (за да се намѣри всѣки по дома по време на предстоящитѣ провѣрки и претърсвания), като ѝ прибра оржието и го складира на нѣколко мѣста Благодарение на това, почти цѣлата околия можа да се предпази отъ ужаса, който я застрашаваше.

Зимата настѣпи. Снѣгъ покри цѣлата страна. Движението на четитѣ, макаръ намалѣли следъ разпусчането на селскитѣ милиции, ставаше много мудро. Въпрѣки това, обаче, търсейки комити, турскитѣ войски непрестано правѣха обиски по селата и тормозѣха населението. Нуждата да бжде то успокоено, за да се съвземе отъ тежкия ударъ,

що му се нанесе съ падането на Крушово и въобще съ непостигнатия идеалъ, най-силно я чувствуваше и разбираше възстаническия Щабъ и за туй се даде нареждане да се изтеглятъ четитѣ на почивка въ България. На 10 октомврий всички Крушовски чети, наброяващи около 40 човѣка, се събрали на „Кървава вода“, надъ с. Сланско и отъ тамъ сж се опжтили за България, като минали презъ Порѣче, Скопско и Сърбия, кждето сж били обезоржжени. Въ Крушовско останаха само войводата Гюрчинъ Наумовъ Пляка отъ с. Сланско, Блаже Кръстевъ отъ с. Бирино, Георги Ралевъ Скършения отъ с. Света и Змейко отъ Кошино. Гюрчинъ, цененъ като сила и обичанъ отъ всички като баща, цѣла зима стоя укритъ въ с. Сланско и чакъ презъ пролѣтъта организира чета и тръгна изъ народа да твори светото дѣло на „Илиндень“.

18. Материялни и човѣшки жертви

1. Село *Бирино*. На 30 юлий цѣлото село, състояще се отъ 8 бълг. кжщи, е било ограбено отъ войска и башибозукъ, 4 кжщи били опожарени, 3 мъже и 2 жени били убити. Убитъ е билъ и случайно намѣрилия се тамъ кираджия Марко отъ Крушово.

2. Село *Журче*. На 2 августъ войска и башибозукъ ограбили цѣлото село, състояще се отъ 40 бълг. кжщи, опожарили 5 кжщи, убили и изклали 4 мъже, 3 жени и 3 деца, обезчестили 7 жени и 5 моми. Ограбили сж и осквернили намиращия се надъ селото манастиръ Св. Атанасъ.

3. Село *Растойца*. На 30 юлий войската и башибозукътъ сж задигнали до игла отъ цѣлото село, състояще се отъ 20 бълг. кжщи, опожарили 8 кжщи, убили 3 мъже и обезчестили 1 жена.

4. Село *Ракитница*. На 30 юлий биде ограбено цѣлото село, състояще се отъ 48 бълг. кжщи, 13 отъ които бидоха опожарени. Отвлеченъ биде всичкия добитъкъ, убиха 3 мъже, обезчестиха 2 жени и 2 моми и арестуваха 7 мъже.

5. Село *Сопотница*. На 5 августъ биде ограбено и опожарено цѣлото село, състояще се отъ 80 бълг. кжщи, убиха 2 селяни, арестуваха 3 души и отведоха всичкия добитъкъ.

6. Село *Селце*. На 30 юлий биде ограбено и опожарено цѣлото село (заедно съ черквата), състояще се отъ 70 бълг. кжщи. Благодарение че селянитѣ навреме можаха да предвидятъ опасността и се оттеглиха въ непристѣпнитѣ планини, войската е могла да застигне и убие само 9 души мъже и обезчестила 2 жени.

7. Градъ *Крушово*. Три дни Бахтияръ пашовитѣ войски и башибозукътъ вилнѣха въ града; три дни безнаказано се вършеха изтѣпления надъ беззащитното градско население. И ако голѣма частъ отъ него не бѣше се прибрала съ възстаницитѣ въ гората, броя на убититѣ, изкланитѣ, раненитѣ и обезчестенитѣ щѣше да бжде двойно по-голѣмъ.

Ограбени бидоха 1,500 кжщи, опожарени и разрушени 159 кжщи и 210 дукияни и магазини. Споредъ най-подробна и вѣрна оценка отъ компе-

тентни лица, загубитъ на Крушово въ кѣщи, дюкяни, магазини, стоки, пари, ценности и покжщина възлизатъ на около 80,000 златни турски лири или около 60 милиона левове.

Отъ мирното население бидоха:

а) *живи изгорени* 3 мъже, 1 жена и 1 дете, а именно: Теохаръ Нешковъ, Лозанъ Сп. Самарджия, Коле Чавче, Кираца Петрашинко и 12 год. Надежда Унчу Велянова.

б) *състѣчени съ секира* 1 старецъ — Стойче Станковъ — и 2 мъже — Дръ Баталъ и Наки Наневъ.

в) *убити и изклани* 14 старци, 5 баби, 69 мъже, 10 жени, 5 моми и 6 деца. Помнятъ се имената на следнитъ жертви: Ицо Каревъ, грѣцкия дяконъ Ставри, търговеца Гика, Аргиръ Мартиновъ, Веле Секуловъ, Стоянъ Малковъ Щурець, дѣдо Диме Груйоски, 8 год. дете Ванчу В. Джяджу, Колевица Фурнадживката, Ките Кирадгията и жена му, Якуша К. Бацария, Ристана Митрева, Стана Смилева, Косту Стояновъ Елена, Спиро Майстора, Коле Йосифовъ, Ристо Ильовъ, Костадинъ Стояновъ, Щерю Кушоара, Наумъ Пуска, Спасе управителя на манастиря Св. Спасъ, Филипъ Кочовъ Крупчовъ, Кузманъ Ангеловъ, Цвѣтанъ Трайчевъ, Ванчу Лозановъ, Михаилъ Лозановъ, грѣцкия учителъ Пирикли Баталъ, Янкуле Дамяновски, Силянъ Барбаровчето, Танче Илковъ и мн. други.

г) *ранени* 10 души, отъ които 1 мъжъ, 5 жени и 4 моми. Между тѣхъ сж следнитъ лица: Велевица Секуловска, Вета Н. Мангора и дъщеря й Вита, Ленка Пецанова, Ристана Кирова и други

д) *обезчестени* 72 жени и 78 моми. Числото на тия жертви — по понятни причини — не можа да се установи точно. Безспорно, то е много по-голямо, като се знае, че цълата Черешъ махала и съседнитѣ ѝ махали бѣха главния обектъ на турския бесъ, въпрѣки енергичното застъпничество на турскитѣ жени, които още първия день заявиха на пашата, че комититѣ сж се грижели за тѣхъ, като за собствени майки и сестри и, че сж имъ запазили не само живота, но и честъта. Имената на обезчестенитѣ наши майки и сестри нарочно премълчаваме.

19. Въпреки нещастieto, духътъ е бодъръ.

До като Крушово бѣше въ ржцетѣ на възстаницитѣ, за народа олицетворяваше мощъта на Македония и непоколебимата вѣра въ тържеството на правдата и свободата. За връщане назадъ къмъ робството и не се помислюваше. Всѣки галѣше красивата мисълъ, че хуманна Европа непременно ще оцѣни усилията и жертвитѣ на народния бунтъ, ще вземе присърце македонския идеалъ и ще се намѣси въ полза на *автономията*. Обаче Крушово, който блѣстѣше съ своя ореолъ и който въ продължение на 10—12 дни съгрѣваше душитѣ на робитѣ. капитулира, макаръ и съ достоинство. И тогазъ? . . . Излѣгани въ богаткитѣ си надежди за освобождение и виждайки грамадното безсилие на роба самъ, на собственн плещи, да изнесе съ успѣхъ водената борба съ една голѣма държава, каквато бѣше Турция, и съ една мощна армия, разполагаща съ всички модерни сръдства за поту-

шаване всѣки малѣкъ или голѣмъ опитъ за нарушение реда и спокойствието въ страната, следъ падането на Крушово и сподавянето на народния бунтъ чрезъ кърви, пожарища, грабежи и безчестия, много естествено бѣше, щото враговетѣ ни да очакнатъ — като естествена последица — да се появи отчаяние и недоволство срѣдъ маситѣ и да избухне бунтъ противъ водачитѣ на възстанието. Очакваната, обаче, реакция въ града, както ще видимъ по-нататѣкъ, и особено между селянитѣ, като по-слабокултурни, не настѣпи. Напраздно предателтъ Тоду Стамушъ, като войникъ, ходѣше съ войската по селата и посочваше участницитѣ въ възстанието. Селата търпѣливо понасяха моралния и физически гнетъ на войската и, като единъ човѣкъ, отхвърляха всѣко приписано имъ обвинение. Не можаха, обаче, да реагиратъ напълно само срещу обвиненията, приписвани имъ отъ бѣговетѣ и агитѣ.

По турска клевета бидоха арестувани и изпратени въ Битоля 50 души отъ с. Бѣла църква, 20 души отъ с. Вогяни и 9 души отъ с. Света. Всички арестувани отъ споменатитѣ села, както и тия отъ с. с. Бирино 5 души, Журне 21 души, Растойца 8 души, Ракитница 7 души и Сопотница 3 души благодарение на достойното имъ държане и бодрия духъ, себе си запазиха, никому не напакостиха и скоро се освободиха отъ ареста. Милицията отъ с. Селце на брой 30 души и арестувана въ село, не е била изпратена въ Битоля, но по настояването на помохамеданченитѣ съседни Но-

ровци, Бълушинци и Боринци е била подложена на адски мъжки, за да предаде оржжието. Най-много е билъ битъ и изтезаванъ юначния Стойче Б. Лѣтникотъ, страшилището за турцитъ-деребеи въ тоя край, и по чудо останалъ живъ. Въпрѣки всичко, никакво оржжие не било предадено.

Тия факти говорятъ, че ужаса, който преживе, и моралнитѣ, материялни и физически жертви, които даде, не разклатиха духа на бунтарското Крушово и неговата околия, не сломиха куража му за нова масова борба и не убиха вѣрата му въ близкото тържество на правдата. Въ потвърждение на това служатъ и следнитѣ безспорни факти:

1. По свой починъ гражданитѣ откриваха въ коя къща има оставено на хранение оржжие и бързаха да го предадатъ на Комитета; ровѣха изъ пепелищата на казармата, хюкюмата и къщитѣ и намѣренитѣ пушки почистваха, изработваха имъ приклади и ги предаваха на Комитета, а децата събираха попадали около града патрони и гилзи и цѣли торби предоставяха ни на разположение. Зарегистрираха се даже и нѣколко случаи на кражба на войнишки пушки.

2. Отъ Димитровденъ до Коледа се извърши реорганизирането на градскитѣ групи, създадоха се терористическия, сжлебния и всички други организационни институти и заживѣхме наново като държава въ държава.

3. Когато се заехме съ реорганизирането на околията, селянитѣ още повече ни очудиха съ своя боеви духъ и съ готовността имъ да платятъ не

по 5, а и по 10 лири турски за маузерова или манлихерова пушка, за да могат при „предстоящото“ въстание да се яватъ срещу врага не като възбунтувана *рая*, въоръжена съ разнородно, старо и бракувано оръжие, а като *македонска държавна войска*, която да го срази окончателно и да го изпрати тамъ, отъ кждето нѣкога е дошълъ.

4. Амнистията и реформитѣ не задоволиха Крушово. Когато цивилнитѣ агенти Гирсъ и Демерикъ го посѣтиха, крушовчани успѣха да имъ поставятъ на масата писмо на френски езикъ, съ което ги упрекнаха, загдето сж отнели възможността на населението да имъ се оплаче непосредствено, защото бѣха се оградил само съ турци, и имъ декларираха, че отъ нищо не се стрѣскаатъ и че се готвятъ усилено за нова борба, по-кръвопролитна и по-ожесточена отъ първата, за борба до край за тържеството на правдата и за свободата на Македония.

5. До когато Крушово бѣше въ наши рѣце, поради прекъсването на съобщенията и изолираността му съ виляетския центъръ, враговетѣ на Македония, предимно гърцитѣ и турцитѣ, успѣха да разпространятъ по цѣлъ свѣтъ най-фантастични слухове за извършени обири, пожари и звѣрски изтѣпления и убийства надъ мирното гръцко (?) и турско население въ града и околията отъ страна на въстаницитѣ, наричани „български разбойнически банди“ и стигнала работата до тамъ, че правителството на Ралисъ е отправило дори нота до великитѣ сили, съ която искало намѣсата имъ въ

защита на изтрѣбвания (?) грѣцки елементъ. Обаче, съ падането на Крушово въ турски рѣце, паднаха и легендитѣ за всички наши звѣрства. Истината блѣсна и стана явно, че не възстаницитѣ, а войската и башибозука сж били авторитѣ на великото крушовско нещастие. Около 500 крушовчани. главно измежду пострадалитѣ отъ грабежитѣ, безчестията и пожаритѣ, бидоха подѣ конвой закарани въ Битоля на разпитъ отъ властѣта и, въпрѣки турскитѣ заплашвания и моралния натискъ, упражненъ надъ тѣхъ отъ страна на грѣцкитѣ първенци, на чело съ консула и владиката имъ, не дадоха показания, които да уличатъ възстаницитѣ и които да компроментиратъ светото освободително дѣло!

Безспорно, не само тѣ — арестуванитѣ — но и никой и предъ никого не скриваше, че въ време на възстанието бидоха екзекутирани четирима крушовчани и го казваха съ гордостъ, защото дори и децата знаеха, че тая екзекуция бѣше изпълнение на една заслужена и справедлива присѣда надъ опасни за освободителното дѣло лица. Екзекутирани бидоха следнитѣ крушовчани: Такю Вале, влахъ-гъркоманинъ, агентъ на обществената безопасностъ въ града; Абдула (Кръсте отъ Текинитѣ), потурченъ български циганинъ и умразенъ дори на семейството си; Вани Пазванотъ, българинъ и Какю Вжжу, влахъ — гъркоманинъ.

Единственитѣ крушовчани, които следъ падането на града въ турски рѣце показаха слабостъ и се поставиха въ услуга на тираническата властъ, бѣха: Боше Дрѣцко, българинъ, и Тоду Стамушъ,

влахъ. Първиятъ не можа да развие пакостната си дейность, защото веднага попадна въ лапитѣ на организацията и Блаже Биринчето му подрѣза главата въ Журечката планина, а вториятъ дълго време обикаля съ войската, за да посочва селянитѣ възстаници, но една нощъ презъ прозореча на стаята му теглихме му куршума и ликвидирахме съ предателя.

Тази е въ кратце историята на политическитѣ борби на китния гр. Крушово до 1903 г. включително. Приютенъ и укритъ въ гжститѣ гористи пазви на Баба планина, отстраненъ отъ и не свързанъ съ пжтища съ културнитѣ центрове, макаръ да не бѣше лишенъ нито отъ духовна, нито отъ материална култура, и не свързанъ съ нѣкакви исторически събития въ миналото, като ново селище, Крушово повече отъ столѣтие бѣше неизвестенъ на географитѣ, историчитѣ и пжтешественицитѣ. Пръвъ за него заговори и го откри на културния свѣтъ въ 1858 г. пжтешественикътъ Hahn (Reise von Belgrad nach Salonik). Трѣбваше да дойде Илинденъ, 1903 година, за да се наложи и да гръмне името му по цѣлия свѣтъ, за да блѣсне и да блѣсти въ вѣчни времена чрезъ пламъцитѣ на революцията, чрезъ идеалната управа на своето правителство, чрезъ доблестното държане на своитѣ граждани и чрезъ блистателния ореолъ на своитѣ герои-светци.

Благоговейно сваляйки шапка предъ свѣтлата паметъ на последнитѣ и предъ бодрия и несъкрушимъ духъ на новитѣ му борци, които съ кристаленъ идеялизъмъ коватъ дѣлото на *Илинденъ*, запѣвамъ:

О, Крушово брилянтно, о, чаръ на мойта младостъ,
азъ шепня твоятo име съ възторгъ, съ удива, съ радостъ
и черпя вдъхновене отъ подвига ти славенъ
и на колѣне съмъ предъ лика ти окървавенъ!

Високо ти издигна байряка на борбата
и сбраха се подъ него борци за свободата —
тѣ смѣло я подѣха и съ напѣнъ свърхчовѣшки
спечелиха побѣди на свойтѣ плещи мжжки.

О, Крушово юнашко, о, образъ миль безъ мѣра,
республика едничка, где всякъ езикъ и вѣра
въвѣ братство, въ миръ и въ сговоръ възторжено се слѣха
и за животъ Балкану тѣ примѣръ живъ дадоха. . .

Ти би врага. Смаза го. Изгрѣя свободата. . .
И той дванайсетъ деня готви се за борбата —
позора да измие, дъвлета да спаси:
Ти славата бѣ робска и бунта бѣше ти! . . .

Врагътъ дойде разяренъ. Съсъ сила сатанинска
втурна се. Ти изнесе борбата изполинска. . .
О, той съсъ кръвъ, съ пожари Дѣлото ти задави,
но . . Бунта салъ потуши — Вулкана пакъ остави. . .

Днесъ йощъ бумти и тѣгне тозъ страшния Вулканъ,
готовъ вечъ да залѣе съсъ лава цѣлъ Балканъ! . . .

. . . . .

О, Крушово бунтарско, о, име величаво,
ти пакъ врага заплашвашъ, крачишъ и стѣпвашъ здраво
по пѣтя на борбата за свѣтлий Идеалъ.
Високо дрѣжъ байряка: народътъ съ тебъ е цѣлъ!

СЪДЪРЖАНИЕ

	СТР.
— Въмѣсто предговоръ	2
1. Географски-исторически сведения	3
2. Борби за народно освобождение	9
3. Въоръжена борба	10
4. Организирана революционна дейность	15
5. Крушовски и Ракитнишка афери	21
6. Въ надвечерието на възстанието	35
7. Възстанието	38
8. Завземането на хюкюмата	39
9. Нападението на казармата	43
10. Временно правителство	49
11. Манифестъ къмъ турското население	56
12. Черни облаци надъ свободния градъ	60
13. Сражението на „Слива“	64
14. Сражението на „Мечкинъ Камень“	67
15. Крушово подъ ятагана на побѣдителя	74
16. Прегледъ върху сраженията и жертвите	83
17. Свиване знамената	85
18. Материялни и човѣшки жертви	86
19. Въпреки нещастиего. духътъ е бодъръ	89

Забелѣзани груби печатни грѣшки

На стр.	12	—	първитъ българъ да се чете	първи българитѣ
"	16	—	най-будния	най-буйния
"	1	—	Подина	Подино
"	12	—	Гранще	Граище
"	22	—	сюкюмата	хюкюмата

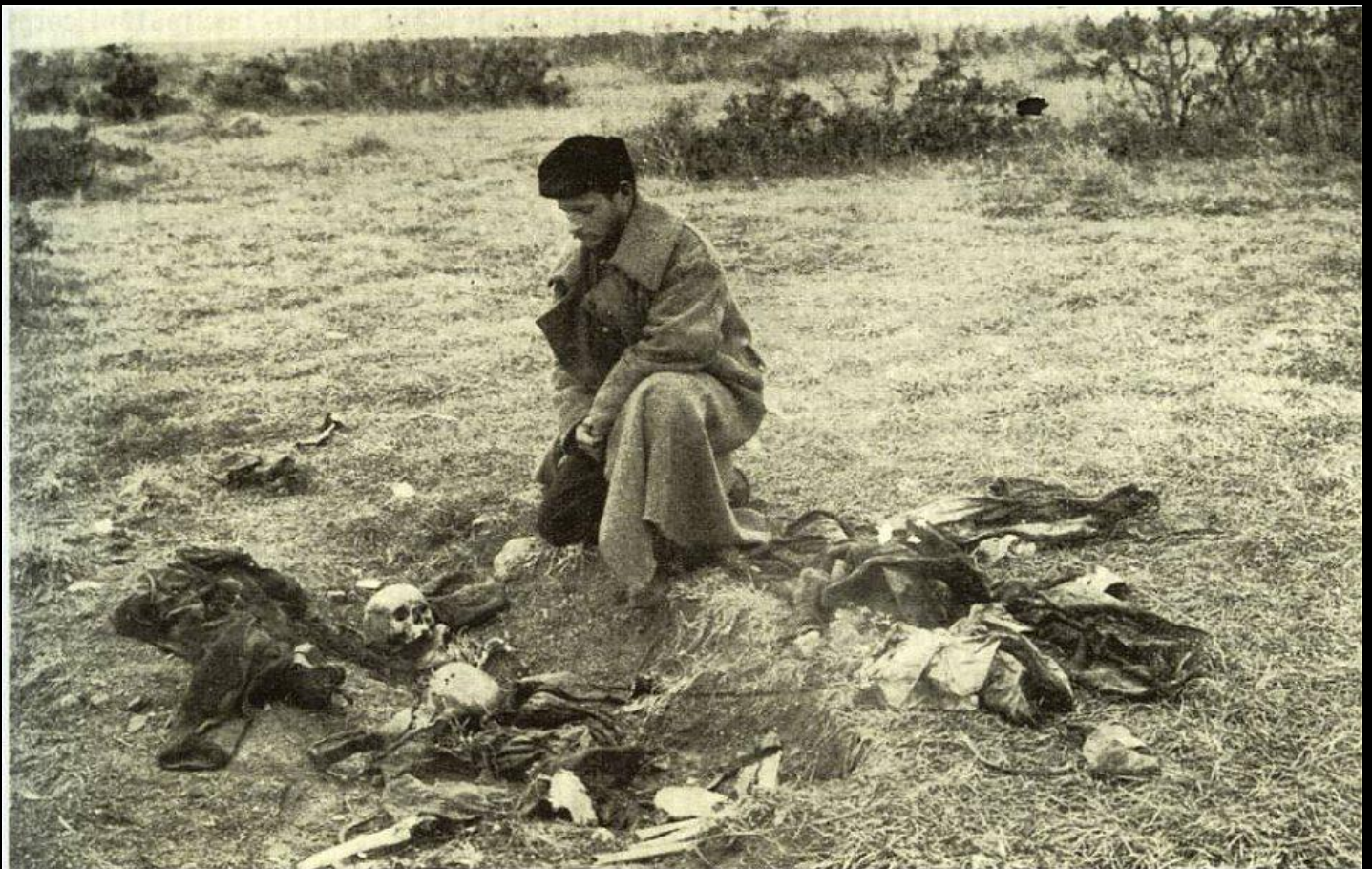
Брошурата е складирана у автора ѝ, ул. Пиротъ
 № 30. Цена 20 лв. На пласьори отстѣпка 20⁰/₀.

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres